

1. POLITIČKI, KULTURNI I DRUŠTVENI ŽIVOT MEĐURATNOG SPLITA KROZ OBJEKTIV PROFESIONALNIH FOTOGRAFA

Sandi Bulimbašić i Lovorka Magaš Bilandžić

UDK: 77.03:304.3(497.5 Split)“1918/1941“

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: U radu se, na temelju istraživanja ilustriranih časopisa *Jadranska straža* i *Svijet* te brojnih fotografija koje su u njima objavljene, razmatra i rekonstruira vizualna kronika međuratnog Splita. Politički, kulturni i društveni život grada predstavlja se kroz djelovanje splitskih profesionalnih fotografa aktivnih u razdoblju između dva svjetska rata, a poseban je naglasak stavljen na reportažnu fotografiju čiji intenzivniji razvitak započinje upravo 1920-ih. Među brojnim splitskim profesionalnim fotografima koji su snimali na terenu ističu se fotografski atelieri: Slavija Mary Goldstein i Violete Lewy Goldstein, Olympia Petra Ruljančića, Hollywood Ante Borovića, Rembrandt Salona Galić, Sonja Violete Omero, Noworyta te studiji Dragutina Karla Stühlera i Stevana Sinobada. U radu je osobita pozornost posvećena analizi načina na koje se fotografija koristila u propagandne svrhe na stranicama *Jadranske straže* i *Svijeta*, odnosno ulozi koju je imala u promoviranju novih trendova i kreiranju slike epohe, a istraživanjem su identificirani autori niza do danas neatribuiranih fotografija.

Gljučne riječi: fotografija, profesionalni fotografski atelieri, međuratni Split, politika, društveni i kulturni život, reportaža, ilustrirani časopisi, *Jadranska straža*, *Svijet*

Split je, kao središte Dalmacije, u međuratnom razdoblju izrazito napredovao, a zahvaljujući svom povlaštenom položaju glavne luke, razvijao se brže od ostalih gradova u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Grad je doživio infrastrukturni, urbanistički, graditeljski, turistički i kulturni procvat, što se odrazilo i na bogat društveni život njegovih stanovnika.¹

¹ O različitim aspektima povijesti međuratnog Splita objavljena je bogata i relevantna literatura. Vidi npr. Branko RADICA, *Novi Split. Monografija grada Splita od 1918–1930 godine*, Split 1931.; Duško KEČKEMET, „Skica za sliku Splita između dva rata“, *Mogućnosti*, 39/1992., br. 8–10, 636–642; Anatolij KUDRJAVCEV, *Ča je pusta Londra...*, Split 1998.; Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Životni put dr. Ive Tartaglie*, Split 2001.; Stanko PIPLOVIĆ, *Izgradnja Splita između svjetskih ratova*, Split 2008.; Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009.; Josip VRANDEČIĆ, „Povratak Ive Tartaglie (1880.–1949).“, *Zbirka dr. Ive Tartaglie. Djela iz fundusa Galerije umjetnina* (ur. Božo Majstorović i Iris Slade), Split 2014., 5–11. Atmosferu splitskih međuratnih godina opisao je u memoarskim

Modernizacijski procesi koji su obilježili splitske međuratne godine bili su evidentni na različitim razinama – od rješavanja problema vodoopskrbe i uvođenja elektrifikacije (1922. – 1927.) do povezivanja sa Zagrebom gradnjom Ličke pruge 1925. – te su znatno utjecali na svakodnevni život građana (sl. 4, 5).² Unatoč političkim krizama koje su obilježile ondašnje turbulentne godine – poput talijanske okupacije neposredno po završetku Prvoga svjetskog rata, Šestosiječanjske diktature 1929. i njezinih reperkusija te ograničenja građanskih sloboda pod pritiskom jugoslavenske ideologije itd. – Split je bio, kako ističu mnogi kroničari, grad ugodan za živjeti.³ To potvrđuje i rapidan rast njegovog stanovništva koje se u razdoblju od dva desetljeća gotovo udvostručilo: od 25 045 stanovnika 1921. do 35 417 stanovnika 1931. i 46 001 krajem 1940. godine, neposredno prije talijanske okupacije.⁴

Život u Splitu između dva svjetska rata ostao je zabilježen na brojnim snimkama profesionalnih fotografa: svojim su objektivom evidentirali mijene koje su zahvaćale grad i njegove stanovnike. Prakticirajući podjednako atelijsku i reportažnu fotografiju splitski su profesionalni fotografi stvorili vizualnu kroniku vremena, a svoje snimke redovito objavljivali u ilustriranim časopisima. Tijekom međuratnog razdoblja oni su postali važan poligon za uvođenje novih ideja i trendova te promoviranje različitih aspekata društvenog, kulturnog i političkog života. U radu se, na temelju fotografija profesionalnih fotografa objavljenih u ilustriranim časopisima *Jadranska straža* i *Svijet*, razmatraju događaji i fenomeni koji su obilježili splitsku svakodnevicu – od značajnih političkih trenutaka, podizanja spomenika i osnivanja istaknutih kulturnih institucija do popularnih običaja i svetkovina (plesova, karnevala), uloge kazališta i sportskih natjecanja te ostalih oblika zabave koji su obilježavali život građana tijekom „ludih“ 1920-ih i 1930-ih. Pritom se osobita pozornost posvećuje iščitavanju načina na koje se fotografija u *Jadranskoj straži* i *Svijetu* koristila u svrhu prenošenja poruke, odnosno ulogi koju je imala u službi najčešće političke, ali i privredne, kulturne i turističke propagande. Budući da je velik broj fotografija objavljenih u tim časopisima potpisan, istraživanje je rezultiralo i identifikacijom autora niza, do sada neatribuiranih snimki pohranjenih u arhivskim i muzejskim institucijama i objavljenih u literaturi, i revalorizacijom pojedinačnih fotografskih opusa.⁵

ČASOPISI JADRANSKA STRAŽA I SVIJET

Vizualna kronika međuratnog Splita može se gotovo minuciozno rekonstruirati sa stranica splitske *Jadranske straže* i zagrebačkoga *Svijeta* (sl. 1, 2). Iako su bili časopisi različitog predznaka, podjednako veliku pozornost posvećivali su bogatoj likovnoj opremi te visokoj

zapisima Duško Kečkemet. Vidi: Duško KEČKEMET, *Split moje mladosti. Izgled i život grada između dva svjetska rata*, Zagreb 2008.

² Nesignirane fotografije u *Jadranskoj straži* i *Svijetu* dokumentiraju te važne događaje iz splitske povijesti: „Fotografija svečanog otvorenja pruge i doček prvih vlakova u Splitu“, *Jadranska straža*, 3/1925., br. 10, 270, 272. O vitalnom značaju pruge svjedoče i fotografije pruge pod snijegom, objavljene u: *Svijet*, 4/1929, knj. 7, br. 15, 363.

³ D. KEČKEMET, „Skica za sliku Splita između dva rata“, 636.

⁴ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 25.

⁵ U radu se po prvi puta evidentiraju autori kulturnih fotografija koje su desetljećima objavljivane u različitim publikacijama te su postale dijelom kolektivne memorije i sinonimom za pojedina poglavlja i teme iz splitske međuratne povijesti.

kvaliteti tiska i objavljivanih fotografija. U kreiranju vizualnog identiteta časopisa sudjelovali su brojni vrsni umjetnici poput Radovana Tommasea i Angjela Uvodića (*Jadranska straža*), Otta Antoninija i Pavla Gavranica (*Svijet*) te mnogi drugi koji su oblikovali efektne naslovnice i pridonijeli popularnosti tih tiskovina.⁶ Unutrašnjost oba časopisa bila je ispunjena brojnim umjetničkim i reportažnim fotografijama profesionalnih i amaterskih fotografa iz različitih dijelova Hrvatske, a prikazivale su širok raspon motiva i dokumentirale različite aspekte života između dva svjetska rata.⁷

Jadranska straža, časopis istoimenog društva za očuvanje Jadrana, pokrenut je kao mjesečnik 1923., godinu dana nakon osnivanja društva čiji su predsjednici i članovi bili istaknuta imena dalmatinske političke i kulturne scene nakon Prvoga svjetskog rata. Prvi predsjednik društva *Jadranska straža* bio je Juraj Biankini, kojega je nakon smrti (1928.) zamijenio dotadašnji potpredsjednik i aktualni splitski gradonačelnik dr. Ivo Tartaglia, a pokrovitelj društva bio je tek rođeni prijestolonasljednik Petar Karađorđević. Društvo i časopis imali su izraziti ideološki i geopolitički cilj – propagirati jugoslavensko zajedništvo i pomorsku, jadransku orijentaciju nove države čija je glavna luka bio Split.⁸ Stoga fotografije na stranicama *Jadranske straže* najčešće bilježe ljepote Splita i drugih priobalnih gradova i otoka te prije svega političke i gospodarske teme, a rjeđe kulturni i društveni život grada koji je bio bogato ilustriran u zagrebačkoj reviji *Svijet*.

Ilustrirani *lifestyle* časopis *Svijet* počeo je izlaziti u Zagrebu 1926. u izdanju Tipografije i pod uredništvom umjetnika Otta Antoninija.⁹ Uskoro je postao vodeća društvena kronika građanskog sloja, čemu su pridonijeli širok dijapazon predstavljenih tema iz različitih sfera društvenog, kulturnog i političkog života,¹⁰ agilno praćenje domaćih i inozemnih događaja te visoka kvaliteta reproduciranih fotografija, a imao je i važnu ulogu u promoviranju i uspostavljanju novih (popularnih) trendova u Hrvatskoj i Kraljevini SHS/Jugoslaviji.¹¹

⁶ Dizajn *Jadranske straže* potpisivao je Radovan Tommaseo, a nakon njegove smrti od 1927. Angjeo Uvodić, dok je nekoliko vinjeta realizirao i Ivo Tijardović. U grafičkom oblikovanju *Svijeta* sudjelovao je veći broj umjetnika, a temelje vizualnog identiteta postavio je Otto Antonini, koji je radio naslovnice i brojne ilustracije od 1926. do 1932. Osim njega tijekom 1930-ih s časopisom je najčešće surađivao Pavao Gavranic, ali i Sergije Glumac i drugi.

⁷ *Svijet* je donosio fotografske priloge iz svih dijelova Hrvatske, dok je u *Jadranskoj straži* naglasak bio na temama i motivima povezanim s Jadranom i Sredozemljem.

⁸ Časopis je izlazio od siječnja 1923. do ožujka 1941., a po opsegu i nakladi od 17 000 primjeraka bio je najveća revija u Jugoslaviji. Više u: B. RADICA, *Novi Split*, 320–322; Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Jadranska straža 1922. –1941.*, Zagreb 2005., 198–206. O ciljevima *Jadranske straže* najizravnije svjedoče uvodnici objavljeni na stranicama časopisa. Vidi: VN., „Historijat Jadranske straže“, *Jadranska straža*, 1/1923., br. 1, 7–8; „U desetoj godini“, *Jadranska straža*, 10/1932., br. 1, 1; „Plodna desetgodišnjica vođenja Jadranske straže od pretsjednika g. dra Ive Tartalje“, *Jadranska straža*, 17/1939., br. 7, 265–266.

⁹ Željka KOLVESHI, *Otto Antonini: Zagreb i „Svijet“ / „Svijet“ i Zagreb dvadesetih*, Zagreb 2006.

¹⁰ U *Svijetu* dominira fotografija posvećena splitskom kulturnom i društvenom životu iako su se povremeno objavljivale i snimke koje su dokumentirale pojedine događaje iz političke sfere poput Kongresa Jadranske straže 1927. (Foto Rembrandt, Split), skupštine seljačko-demokratske koalicije 1928. (Foto Slavija, Split), engleske i francuske flote 1929. (Foto Slavija), proslave ratne mornarice 1929. (Foto Borović), posjeta kraljevske obitelji tijekom 1920-ih (Foto Hollywood A. Borović, Split) itd.

¹¹ *Svijet* je izlazio do 1938., a tijekom zadnja dva godišta (1937. – 1938.) promijenio je format i izgled. Počeo se tiskati na nekvalitetnijem papiru, a oblikovanjem i tretmanom fotografija i ilustracija sve je više nalikovao novinama. Također, fotografije su najčešće bile nepotpisane.

SPLITSKI MEĐURATNI PROFESIONALNI FOTOGRAFI

U Splitu je između dva svjetska rata djelovao velik broj profesionalnih fotografskih ateliera, o kojima je najopsežnije pisao Duško Kečkemet,¹² a većina ih je bila smještena unutar Dioklecijanove palače i povijesne gradske jezgre (sl. 3).¹³ Do značajnije afirmacije reportažne fotografije u Splitu i Hrvatskoj došlo je upravo 1920-ih na stranicama ilustriranih časopisa, koji su sve češće angažirali profesionalne fotografe te aktualna događanja bilježili i slikom. Profesionalni fotografi su u stručnim glasilima povremeno pisali o fotoreportaži, nastojeći osigurati „ekskluzivitet pri objavljivanju“ u tiskovinama prepoznajući u takvom obliku djelovanja dodatni izvor prihoda, ali i besplatnu reklamu s obzirom na to da su fotografije bile potpisane.¹⁴

O reportažnoj dionici u opusima splitskih profesionalnih fotografa do sada se nije detaljnije pisalo, a izostala je i adekvatna valorizacija njihova doprinosa u kontekstu hrvatske međuratne fotografije, u čijim pregledima gotovo da nisu prisutni.¹⁵ Tijekom međuratnog razdoblja splitski profesionalni fotografi su uz snimanje u atelierima redovito izlazili na teren kako bi fotografirali važne društvene, kulturne i političke događaje. U reportažnoj fotografiji su se istaknuli Foto Slavija Mary Goldstein i Violete Lewy Goldstein, Foto Olympia Petra Ruljančića, Foto Hollywood Ante Borovića, Atelier Dragutina Karla Stühlera, Atelier Stevana Sinobada, Foto Galić, Foto Sonja Violete Omero i Foto Noworyta.¹⁶ Mnogi splitski atelieri povremeno su zapošljavali i suradnike koji su za njih snimali reportaže, ali su ostali anonimni iza naziva ateliera.

¹² Kečkemet je autor prvog iscrpnog i do danas jedinog i najopsežnijeg pregleda splitske međuratne profesionalne i amaterske fotografije. Duško KEČKEMET, *Fotografija u Splitu 1859.–1990.*, Split 2004., 89–131. Vidi i: Duško KEČKEMET, „Fotografija u Splitu 1859.–1952.“, *Fotografija u Hrvatskoj 1848.–1951* (ur. Vladimir Maleković), Zagreb 1994., 207–223; Duško KEČKEMET, „Počeci i razvitak fotografije u Splitu“, *Fotomonografija Fotokluba Split*, Split 2004., 9–24 (o međuratnoj fotografiji 19–23). Nedavno je objavljena i fotomonografija Gorana Borčića u kojoj je reproducirana bogata fotografska građa iz povijesti Splita koja je pohranjena u privatnim i javnim arhivima s velikim brojem fotografija iz međuratnog razdoblja. Vidi: Goran BORČIĆ, *Povijest pisana svjetlom. Split od Prisce do Adriane*, Split 2014.

¹³ U Kečkemetovu tekstu navedene su precizne ili približne adrese većine ateliera koji su često i više puta mijenjali svoje lokacije. Vidi: D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*.

¹⁴ Želimir Koščević pisao je o specifičnostima reportažne fotografije i njezinoj povezanosti s tiskom te objavio do sada najopsežniji tekst koji se bavi poviješću reportažne fotografije u Hrvatskoj između dva svjetska rata. U njemu je znatna pozornost posvećena recepciji tog oblika fotografske slike. Splitske profesionalne fotografe samo spominje (Borovića navodi kao Borojić) te objavljuje nekoliko stranica iz *Svijeta* s njihovim fotografijama. Vidi: Želimir KOŠČEVIĆ, *Reporterska fotografija u Hrvatskoj 1920–1940*, Zagreb 1992., 19.

¹⁵ Do nedavno je u povijesti europske i hrvatske fotografije veća pozornost posvećivana djelovanju fotoamatera, a ne profesionalnih fotografa. Za razliku od pojedinih zagrebačkih autora poput Franje Mosingera i Antonije Kulčar Prut (Marija TONKOVIĆ, *Franjo Mosinger*, Zagreb 2002.; Lovorka MAGAŠ BILANDŽIĆ, *Foto Tonka. Tajne ateliera društvene kroničarke*, Zagreb 2015.), splitski profesionalni fotografi do danas nisu dobili zaslužene monografske obrade niti retrospektivne izložbe. Njihovo se djelovanje nije podrobnije razmatralo ni u pregledima hrvatske međuratne fotografije. Vidi: Marija TONKOVIĆ, „Fotografija 30-ih godina“, *Moderna umjetnost u Hrvatskoj 1898.–1975.*, Zagreb 2012., 186–219 (mrežno izdanje); Marija TONKOVIĆ, „Fotografija: medijska afirmacija i afirmacija medija“, *Art deco i umjetnost u Hrvatskoj između dva rata*, Zagreb 2011., 175–200.

¹⁶ U *Svijetu* su imena pojedinih ateliera bila navođena u različitim inačicama, npr. Foto Novoryta / Foto Noworyta, Foto Olympia / Foto Olimpija, Foto Slavija / Foto Slavia, Foto Borović / Foto Hollywood / Foto Hollywood A. Borović, Foto Galić / Foto Rembrandt / Foto Rembrandt (Galić) / Foto Rembrandt, Salon Galić. Uz različite varijante naziva ateliera povremeno se pisalo i mjesto djelovanja (Split). Podaci na temelju svih godišta časopisa *Svijet*.

U *Jadranskoj straži* i *Svijetu* najzastupljenije su reportaže s potpisom fotografskih ateliera Slavija, Olympia i Hollywood (Borović) te Rembrandt (Galić).¹⁷ Iako su ti profesionalni atelieri ponajprije izrađivali ateljersku fotografiju, njihove reporterske snimke predstavljaju značajan doprinos povijesti reportažne fotografije u Hrvatskoj između dva svjetska rata. Atelier Slavija zauzima posebno mjesto u fotografskoj povijesti Splita – osnovao ga je najznačajniji gradski predratni profesionalni fotograf Josip (Marko Giuseppe) Goldstein,¹⁸ a bio je među najbolje opremljenim atelierima.¹⁹ Foto Olympiju je od 1921. do 1933. vodio Petar Ruljančić, koji se bavio portretnom fotografijom i značajnu pažnju posvećivao komercijalnoj djelatnosti (izdavanju albuma s motivima Splita i uvećanih koloriranih fotografija), a naslijedili su ga djeca Jure i Zlata.²⁰ Posebno značajno mjesto na kulturnoj i društvenoj sceni grada tijekom međuratnog razdoblja zauzimaio je atelier Ante Borovića, najznačajnijeg splitskog fotografa toga vremena, koji je od 1920. djelovao samostalno, prvo u prostoru bivšeg ateliera Zita svoga učitelja Julija Davidsona.²¹ Borovićev atelier znakovita imena Hollywood, koji je pod tim nazivom prisutan na stranicama *Svijeta* od 1930., intenzivno je bilježio splitsku društvenu kroniku, promovirajući na oblikovnoj i sadržajnoj razini nove, popularne, inozemne trendove i pridonoseći visokom standardu splitske fotografije onoga vremena. Uz navedene autore kvalitetom se izdvajaju i reportaže Dragutina Karla Stühlera, poznatog prije svega po vrsnim fotografijama spomeničke baštine Dalmacije.²² Nevelik opus Stevana Sinobada, koji je svoje fotografije najčešće potpisivao s „Fotoreportaža – Sinobad“, dosta govori o njegovom shvaćanju važnosti profesije fotoreportera.²³ Reportažni opus Violete Omero i poljskog snimatelja Stanislava Noworyte objavljen na stranicama razmatranih časopisa prilično je skroman i vezan tek uz pojedina godišta.²⁴ Foto Rembrandt ili Foto Galić osnovan je 1926. unutar Salona Galić, prvog umjetničkog salona u Splitu utemeljenog 1924. Za njega su radili Julije Davidson, istaknuti fotograf predratnog razdoblja i Veljko Vidović, sin slikara Emanuela Vidovića, skloniji umjetničkoj, a ne reportažnoj fotografiji.²⁵

Prema motivima, odabiru i načinu prezentacije fotografija objavljenih na stranicama ilustriranih časopisa *Jadranska straža* i *Svijet*, bogata vizualna kronika zabilježena kroz objektiv splitskih profesionalnih fotografa otkriva ne samo dokumentarnu vrijednost, već

¹⁷ U *Svijetu* su dominirale fotografije sljedećih ateliera koji su s časopisom surađivali u različitim vremenskim intervalima tijekom niza godina: Borović/Hollywood (1926. – 1935.), Slavija (1927. – 1936.), Rembrandt/Galić (1926. – 1932.), Olympia (1927. – 1931.). Nekoliko fotografija su objavili Stühler (1927.), Noworyta (1926., 1927.) i Sinobad (1930. – 1931., 1935.). Podaci na temelju svih godišta časopisa *Svijet*.

¹⁸ Ukratko o Goldsteinu i njegovoj ulozi „rodonačelnika“ reportažne fotografije u Hrvatskoj vidi: Marija Tonković, „Pretpovijest reportažne fotografije u Hrvatskoj“, *Život umjetnosti*, 39/2005., br. 74–75, 119.

¹⁹ D. Kečkemet, *Fotografija u Splitu*, 91–92.

²⁰ *Isto*, 100–101. Interes za fotografiranje splitskih motiva i ključnih ustanova vidljiv je i na snimci kazališne zgrade objavljenoj 1933. povodom obilježavanja četrdesetogodišnjice otvaranja kazališta (1893.). Vidi: „Jubilej kazališta u Splitu“, *Svijet*, 8/1933., knj. 15, br. 20, 399.

²¹ D. Kečkemet, *Fotografija u Splitu*, 105–115.

²² *Isto*, 101–105.

²³ *Isto*, 95.

²⁴ *Isto*, 92–93. Više o Noworytinom snimateljskom djelovanju u: Ivo Škrabalo, *101 godina filma u Hrvatskoj 1896.–1997. Pregled povijesti hrvatske kinematografije*, Zagreb 1998., 59–60, 79. O njemu i njegovu snimanju dokumentarnih filmova i reportaža više u: G. Borčić, *Povijest pisana svjetlom*, 69–70.

²⁵ Osnovni podaci o Foto Galić: D. Kečkemet, *Fotografija u Splitu*, 94. Više o Vidovićevoj umjetničkoj fotografiji u: Nela Žižić, *Splitski fotograf Veljko Vidović*, Split 2016.

i istaknutu ulogu fotografije u službi propagande i promoviranju novih trendova te mondenoga životnog stila. U *Jadranskoj straži* najčešće je bila riječ o političkoj propagandi, kroz glorificiranje kraljevske obitelji te afirmiranje Kraljevine SHS/Jugoslavije kao važne geopolitičke pomorske sile. U *Svijetu* je do izražaja došla društvena kronika, a naglasak je bio na promoviranju kulturnih događanja te uvođenju i širenju inozemnih trendova koje su Splićani pratili na svim razinama – od mode do popularnih oblika zabave. U *Svijetu* tijekom 1920-ih, a u *Jadranskoj straži* od 1930-ih, sve je izraženija i turistička propaganda te portretiranje Kraljevine SHS/Jugoslavije kao poželjne turističke destinacije čije ljepote, naročito Primorja, ostavljaju bez daha.

POLITIČKI ŽIVOT MEĐURATNOG SPLITA

SAVEZNIČKE FLOTE

Prve godine nakon rata u Splitu i Dalmaciji obilježene su strahom od talijanske okupacije. U splitskoj su luci, sve do 1921., uz talijanske brodove, usidreni i brodovi Savezničke flote pod američkim zapovjedništvom. Atmosfera u gradu neposredno nakon oslobođenja 1919. zabilježena je na fotografiji nepoznatog autora, a prikazuje savezničke mornare u šetnji splitskom obalom.²⁶ Saveznički ratni brodovi redovito će iz godine u godinu dolaziti u splitsku luku i nakon 1921., uz osobite počasti Splita i njegovih građana, što za *Jadransku stražu* bilježe splitski profesionalni fotografi. Dokumentarno i fotografski najzanimljivije reportaže dolazaka savezničkih flota u Split potpisuju Dragutin Karlo Stühler, Foto Olympia, Foto Slavija i Foto Borović. Izdvaja se i jedna od rijetkih reporterskih fotografija S. Noworyte koji je 1924. u prilično ugodajnom ozračju, naglašenom i ručnim bojanjem fotografije u plavom tonu, snimio engleski admiralski bojni brod „Iron Duke“.²⁷ Među Stühlerovim fotografijama izdvajaju se bojana panorama splitske luke s usidrenom engleskom flotom i američkim razaračem, detalj krme bojnog broda „Iron Duke“²⁸ i vrstan portret američkog admirala Philipa Andrewsa 1924. proglašena počasnim građaninom Splita (sl. 6).²⁹ Među fotografijama Foto Olympije zanimljivim kadrom izdvaja se snimka pramca britanskog nosača aviona „Eagle“ iz 1927. Iako potpisana pod nazivom ateliera, Kečkemet piše da je autor fotografije Jure Ruljančić, sin vlasnika ateliera Petra Ruljančića (sl. 7).³⁰ Iz 1935. izdvajaju se dvije fotografije, „Plivajući grad pred Splitom“ Foto Slavije i „U znaku pri-

²⁶ *Jadranska straža*, 5/1927., br. 8, 227. Naziv fotografije je „Antantini mornari u Splitu prvih dana oslobođenja 1919.“.

²⁷ *Jadranska straža*, 2/1924., br. 9, 237. Fotografije su se tada ručno bojale anilinskim bojama, a ta je snimka, uz Stühlerovu panoramu splitske luke objavljenu u istom broju, jedna od rijetkih bojanih fotografija u *Jadranskoj straži*. O bojanju i retuširanju fotografija, naročito portreta vidi: D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 90.

²⁸ *Jadranska straža*, 2/1924., br. 9, 238–239.

²⁹ *Jadranska straža*, 2/1924., br. 11, bez paginacije (naslovnica). Splićani su se vezali za Andrewsa još dok je u poslijeratnim godinama boravio u Splitu, a počasnim je građaninom proglašen zbog zasluga za oslobođenje Splita od talijanske okupacije.

³⁰ *Jadranska straža*, 5/1927., br. 11, 318. O autorstvu, prema usmenom kazivanju Jure Ruljančića: D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 101, 233 (bilj. 244).

jateljstva i savezništva“ Foto Borovića.³¹ One su zabilježile dolazak engleske i francuske flote u Split, ali na njima, umjesto uobičajenog reporterskog bilježenja događaja, prevladavaju ugođaj i atmosfera. Fotografija Ante Borovića snimljena prilikom dolaska francuske flote posjeduje karakteristike njegovih umjetničkih fotografija splitskih motiva – pogled na osobu u prvom planu s leđa, motiv u odrezanom kadru i naglašena dijagonala u kompoziciji.

RAZVOJ JUGOSLAVENSKE FLOTE I GRADNJA BRODOVA U SPLITSKOM BRODOGRADILIŠTU

U skladu s politikom pomorske orijentacije, Kraljevina Jugoslavija radila je i na razvoju vlastite pomorske flote. U splitskom brodogradilištu, svečano otvorenom 1932., grade se prvi putnički i ratni brodovi, što je ostalo zabilježeno objektivima fotoreportera. Kvalitetom se, uz dokumentarnu vrijednost, izdvajaju fotografije Ante Borovića. On je, osim otvorenja brodogradilišta,³² zabilježio i sjajne kadrove svečanog porinuća parobroda 1937.³³ te torpiljarki „Zagreb“³⁴ i „Ljubljana“,³⁵ prvih ratnih brodova izgrađenih u splitskom brodogradilištu 1938. (sl. 8, 9, 10). Borovićeve fotografije izdvajaju se geometrijskom čistoćom nizanjan planova i smjelim kadriranjem koje ponekad prkosi načelima dokumentarnosti reportažnih snimaka, a zanimljivi su i nenamješteni, prilično opušteni portreti uglednika na otvorenju i svečanom banketu.³⁶

Istoga dana kada je porinuta torpiljarka „Zagreb“, pred zgradom Jadranske straže svečano je otkrivena bista Jurja Biankinija povodom desetogodišnjice njegove smrti (1928. – 1938.). Kao autorica reportažnih fotografija u *Jadranskoj straži* prvi put se pojavljuje Violeta Omero, potpisana pod nazivom atelieria Foto Sonja.³⁷ Iz zasad skromnoga reportažnog opusa autorice ne može se podrobnije analizirati njezin doprinos međuratnoj profesionalnoj fotografiji u Splitu.

FOTOGRAFIJE KRALJEVSKE OBITELJI

Posebna pozornost na stranicama *Jadranske straže*, još od prvog broja, bila je posvećena fotografijama kraljevske obitelji Karađorđević, njezinim putovanjima duž jadranske obale, a naročito dolascima u Split te rođendanima prijestolonasljednika Petra, koji su se redo-

³¹ *Jadranska straža*, 13/1935., br. 1, 9; 13/1935., br. 7, 270.

³² *Jadranska straža*, 10/1932., br. 12, 443.

³³ *Jadranska straža*, 15/1937., br. 12, 492–493.

³⁴ *Jadranska straža*, 16/1938., br. 4. Borovićeve fotografije pramca torpiljarke „Zagreb“ objavljena je na naslovnici broja (133), a ostale fotografije na sljedećim stranicama opsežne reportaže: 135, 140–146. Porinuće je zabilježio i Stevan Sinobad. Vidi: *Jadranska straža*, 16/1938., br. 4, 144.

³⁵ *Jadranska straža*, 16/1938., br. 7, 281–284.

³⁶ *Jadranska straža*, 10/1932., br. 12, 443; 15/1937., br. 12, 492; 16/1938., br. 7, 284. Među Borovićevim umjetničkim fotografijama koje ilustriraju *Jadransku stražu* veliki je broj motiva iz brodogradilišta i luke, posebice s prizorima radnika.

³⁷ *Jadranska straža*, 16/1938., br. 4, 163–164. U svibanjskom broju objavljene su i njezine fotografije s porinuća torpiljarke „Zagreb“. Vidi: *Jadranska straža*, 16/1938., br. 5, 205.

vito obilježavali svake godine na naslovnici listopadskog broja, počevši od njegova prvog rođendana 1924.³⁸ Uz brojne nesignirane fotografije, kao i fotografije dvorskih fotografa M. Šimića, V. Benčića iz Beograda i S. Afanasjeva iz Crikvenice, koji su ponekad pratili kraljevsku obitelj duž Jadrana, sve češće dozvolu za fotografiranje članova obitelji, posebice za ljetovanja u Kaštelima i Pansionu „Split“ (današnja „Vila Dalmacija“) na splitskim Meja- ma, dobivaju splitski profesionalni fotografi Borović, Sinobad te atelieri Slavija i Olympia.

Prvi boravak kralja Aleksandra i kraljice Marije u Splitu 1925. zabilježen je uglavnom nesigniranim fotografijama, s izuzetkom jedne snimke („Defile mornarice na splitskoj Ri- vi“) koju potpisuje Foto Olympia.³⁹ Borović i Stühler zabilježili su 1926. boravak kraljevske obitelji i proslavu četvrtog rođendana prijestolonasljednika Petra u vili u Kaštel Kambelov- cu.⁴⁰ Foto Slavija se u *Jadranskoj straži* prvi put pojavljuje s fotografijom kraljevske obitelji na naslovnici za mjesec kolovoz 1927.,⁴¹ a na naslovnici kolovoškog broja 1930. prikazan je prijestolonasljednik Petar na motornom čamcu, u društvu dr. Ive Tartaglie, predsjed- nika Jadranske straže i bana Primorske banovine (sl. 11).⁴² Atelier je bio u vlasništvu kće- ri i unuke već spomenutog Josipa Goldsteina te poznat po atelierskoj fotografiji, naročito portretima djece.⁴³ To potvrđuje i atelierski portret sedmogodišnjeg prijestolonasljednika Petra, snimljenog u poluprofilu i odori podmlatka Jadranske straže koji je 1930. objavljen kao umjetnički prilog u rujanskom broju *Jadranske straže*.⁴⁴

Foto Hollywood Ante Borovića dvije je godine zaredom (1930. – 1931.) zabilježio lje- tovanje kraljice Marije sa sinovima u Pansionu „Split“ na južnoj strani Marjana. Kao odmak od namještenih i ukočenih „službenih“ fotografija kraljevske obitelji, izdvajaju se Borovi- ćeve fotografije koje su 1930. zabilježile igru i dokolicu prijestolonasljednika i kraljevića za boravka u vili uz more.⁴⁵ Objavljivanje tih fotografija u *Jadranskoj straži* upravo tada, u raz- doblju političke krize nakon proglašenja Vidovdanskog ustava i Šestosiječanjske diktature

³⁸ *Jadranska straža*, 2/1924., br. 10, bez paginacije (naslovnica); 2/1924., br. 12, bez paginacije (naslovnica).

³⁹ *Jadranska straža*, 3/1925., br. 11, 286–287, 287. Nepotpisane fotografije prikazuju Tartaglin doček kralja Aleksandra i kraljev posjet *Jadranskoj izložbi*. Raskošno osvjetljen Split dokumentiran je na fotografiji fotoamatera D. Mrko- njića. Borovićeve i Stühlerove fotografije osvjetljenog Splita reproducirane su u: G. BORČIĆ, *Povijest pisana svjetlom*, 457. U Muzeju grada Splita čuva se album s 38 originalnih fotografija u izvedbi i opremi „Umjetničkog ateljea Slavi- ja“, snimljen povodom dolaska kralja i kraljice u Split 29. rujna 1925. Podatak o albumu: D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 92.

⁴⁰ Kolaž fotografija, uz središnji portret kraljevića, prikazuje i vedutu Kaštela te brodove na kojima su građani Splita dolazili odati počast prijestolonasljedniku. Vidi: *Jadranska straža*, 4/1926., br. 10, 228. Borović je i autor grupnog portreta prijestolonasljednika s dalmatinskim uglednicima. Vidi: *Jadranska straža*, 4/1926., br. 9, 195.

⁴¹ *Jadranska straža*, 5/1927., br. 8, 221. Fotografija je zabilježila prvi boravak prijestolonasljednika na kraljevskom brodu „Dalmacija“.

⁴² *Jadranska straža*, 8/1930., br. 9, bez paginacije. Nepoznat je autor koji je snimio fotografiju za Foto Slaviju. Naime, atelier je zapošljavao veliki broj terenskih fotografa koji su za njih snimali događaje u Splitu i Dubrovniku gdje je, sudeći po nekolicini fotografija objavljenih u *Jadranskoj straži* i potpisanih Foto Slavija – Dubrovnik, djelovala po- družnica Foto Slavije, što je u literaturi do sada nezabilježen podatak.

⁴³ D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 91.

⁴⁴ *Jadranska straža*, 8/1930., br. 9, bez paginacije. Fotografija je, kao i portret prijestolonasljednika s Tartagliom, pri- lično retuširana.

⁴⁵ *Jadranska straža*, 8/1930., br. 6, 143–144, 162–165. Dio fotografija pod nazivom „Kraljevsko ljetovanje“ potpisan je, a dio nije, ali je poznato da je Borović imao službenu dozvolu za fotografiranje kraljevske obitelji. D. Kečkemet zabi- lježio je i anegdotu koja se prepričavala kada je Borović u Pansionu „Split“ snimao prijestolonasljednika i uzviknuo: „Mali se miče!“ Vidi: D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 111.

te podjele države na devet banovina, zasigurno je trebalo u očima sve nezadovoljnijih građana Splita pridonijeti stvaranju medijski prihvatljivije, emocionalno toplije slike kraljevske obitelji u doba kraljeve diktature.⁴⁶ Među Borovićevim fotografijama kraljevske obitelji izdvaja se i sjajno kadrirana fotografija snimljena odozgo, s karakterističnim dijagonalama u kompoziciji, koja prikazuje kraljicu Mariju na krštenju tada najvećeg jugoslavenskog putničkog broda „Kraljica Marija“ (sl. 12, 46).⁴⁷

Splitski fotografi, profesionalci i amateri, dokumentirali su i svečani ispraćaj kralja Aleksandra nakon atentata u Marseilleu 9. listopada 1934., kada je grad dostojanstveno dočekaio brod „Dubrovnik“ i ispratio kraljev lijes na putu za Beograd. *Jadranska straža* objavila je opsežnu reportažu Foto Slavije⁴⁸ i tek jednu Borovićevu fotografiju (sl. 13, 14).⁴⁹

Jadranska straža nastavila je pratiti kraljevsku obitelj i nakon smrti kralja Aleksandra. Izdvajaju se Borovićeve fotografije s krštenja trgovačkog i putničkog broda Jugoslavenskog Lloydja „Princeza Olga“ u Splitu.⁵⁰ Stevan Sinobad, čije su fotoreportaže često objavljivane kao kolaž od više fotografija manjeg formata, snimio je 1937. splitsku proslavu rođendana kralja Petra (sl. 15).⁵¹

KULTURNI ŽIVOT MEĐURATNOG SPLITA

Upravo u međuratnom razdoblju, zahvaljujući gradskim čelnicima, koji su uz volju za napretkom grada imali i potporu vladajuće ideologije i kraljevske dinastije, u Splitu su utemeljene ključne ustanove koje su i danas, sa svojim dragocjenim fundusima, najvažnije u kulturnoj slici grada. Split je imao i bogatu izložbenu djelatnost, u kojoj se ističu dvije izložbe važne u kontekstu fotografije i politike. Podignuto je i nekoliko javnih spomenika, čije je postavljanje također najčešće bilo u znaku ideoloških i političkih odluka, a sprega politike i umjetnosti je nerijetko diktirala i život splitskog kazališta tijekom 1920-ih i 1930-ih.

⁴⁶ U tom je duhu i znaku dobrodošlice naslovnica lipanjskog broja s prigodnim tekstom i grupnim, nepotpisanim portretom kraljice Marije s prijestolonasljednikom Petrom i kraljevićima Tomislavom i Andrejom – nježan prizor majke s pogledom spušenim prema malim kraljevićima u njezinu naručju. Vidi: *Jadranska straža*, 8/1930., br. 6, 141.

⁴⁷ *Jadranska straža*, 9/1931., br. 4, 85 (naslovnica). Na naslovnici idućeg, svibanjskog broja objavljena je nepotpisana fotografija, najvjerojatnije Borovićeva, koja prikazuje razdraganu kraljicu u društvu bana Tartaglie, prilikom istog događaja. Vidi: *Jadranska straža*, 9/1931., br. 5, 113 (naslovnica).

⁴⁸ *Jadranska straža*, 12/1934., br. 11, 446, 452, 464–470, 472–473. Fotografija odra na obali osvjetljenog bakljama godinu dana kasnije u: *Jadranska straža*, 13/1935., br. 11, 442.

⁴⁹ *Jadranska straža*, 12/1934., br. 11, 468. Fotografije kraljeva ispraćaja u Splitu Ante Borović izložio je 1935. na izložbi u Jakopičevom paviljonu u Ljubljani. Vidi: D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 108, 111.

⁵⁰ *Jadranska straža*, 13/1935., br. 7, 267, 269.

⁵¹ *Jadranska straža*, 15/1937., br. 10, 433. Potpisana je kao „Fotoreportaža Sinobad – Split“.

KULTURNE INSTITUCIJE I IZLOŽBE

(ETNOGRAFSKI MUZEJ, JADRANSKA IZLOŽBA, PRIRODOSLOVNI MUZEJ I ZOLOŠKI VRT, PRVA JUGOSLAVENSKA IZLOŽBA FOTOGRAFIJA, GALERIJA UMJETNINA, POMORSKI MUZEJ I OCEANOGRAFSKI INSTITUT)

Istoga dana kada je otvorena Lička pruga (26. srpnja 1925.), u Splitu su svečano otvoreni i predstavljeni Etnografski muzej, spomenik Marku Maruliću i *Jadranska izložba*. Etnografski muzej je otvoren u zgradi Stare gradske vijećnice na splitskoj Pjaci prvenstveno zaslugom arhitekta Kamila Tončića, jednog od potpredsjednika Jadranske straže.⁵² Autor nepotpisanih fotografija postava muzeja, objavljenih u *Jadranskoj straži*, najvjerojatnije je Dragutin Karlo Stühler.⁵³ *Jadranska izložba*, velika propaganda pomorske orijentacije Splita i Jugoslavije, održala se u zgradi Velike realke te na još nekoliko mjesta u gradu, uključujući i foaje kazališta, gdje je bio postavljen umjetnički dio izložbe. Brojnim odsjecima – od etnologije, ribarstva, brodogradnje, geologije, obrta i zanata do spomeničke i umjetničke baštine – izložba je trebala promovirati bogatstvo resursa jugoslavenskog dijela Jadrana. *Jadranska straža* objavila je opsežan prilog o izložbi s brojnim nesigniranim fotografijama.⁵⁴

Dana 5. travnja 1926. u zgradi Malog restorana na prvom vrhu Marjana, projektanta Petra Senjanovića, otvoren je Prirodoslovni muzej, osnovan dvije godine ranije zalaganjem prof. Umberta Giromette, prvog kustosa i upravitelja muzeja sve do smrti 1939. Istovremeno je uz muzej otvoren i Zoološki vrt.⁵⁵ O prvom postavu Prirodoslovnog muzeja, koji se nije mijenjao do početka Drugog svjetskog rata, a u kojemu je posebna pozornost bila posvećena bogatstvima Primorja, svjedoče nepotpisane fotografije objavljene u *Jadranskoj straži*.⁵⁶

Prva jugoslavenska izložba fotografija otvorena je u ljeto 1926. (15. srpnja – 15. kolovoza) u Salonu Galić, koji se tada nalazio u prostorijama današnjeg Fotokluba Split u Marmontovoj ulici.⁵⁷ Organizator izložbe bio je Primorski savez za unapređenje turizma. Osim razvoja moderne fotografije izložba je trebala prije svega predstaviti ljepote Jugoslavije, a prevladavala je turistička fotografija.⁵⁸ Izlagao je veliki broj profesionalnih fotografa i amatera, ali splitski se fotografi – iako zastupljeni pod imenom Putničkog ureda – ne spominju poimence, osim Stanislava Noworyte,⁵⁹ čije su fotografije postava izložbe objavljene u *Jadranskoj straži* i *Svijetu* (sl. 16, 17).⁶⁰

⁵² O osnivanju muzeja: B. RADICA, *Novi Split*, 192–197.

⁵³ *Jadranska straža*, 3/1925., br. 10, 260. Objavljene su tri fotografije. Na jednoj se vidi skulptura Ivana Meštrovića *Pastir* (1908.) iz zbirke buduće Galerije umjetnina, koja još nije imala svoju zgradu te je tada bila pohranjena u Etnografskom muzeju. Fotografija je reproducirana u: B. RADICA, *Novi Split*, 197.

⁵⁴ *Jadranska straža*, 3/1925., br. 10, 232–255; 262–269; umjetnički dio izložbe 268–269.

⁵⁵ B. RADICA, *Novi Split*, 200–203.

⁵⁶ U. GIROMETTA, „Gradski prirodosl. muzej i Zoološki vrtić u Splitu“, *Jadranska straža*, 4/1926., br. 5, 108–109; fotografije ihtiološkog odjela 108.

⁵⁷ Natječaj za izložbu objavljen je u travanjskom broju. Vidi: *Jadranska straža*, 4/1926., br. 4, bez paginacije (prilog na kraju broja).

⁵⁸ Više o samoj izložbi: D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 126–127.

⁵⁹ *Isto*, 127.

⁶⁰ *Jadranska straža*, 4/1926., br. 8, 188; *Svijet*, 1/1926., knj. 2, br. 7, 137. Kao autor fotografija objavljenih u *Jadranskoj straži* potpisan je Putnički ured, ali iste fotografije u *Svijetu* potpisuje Foto Noworyta.

Dana 1. prosinca 1931., u adaptiranoj stambenoj zgradi u Lovretskoj ulici, višegodišnjim zalaganjem tadašnjeg bana Primorske banovine dr. Ive Tartaglie, prvog ravnatelja Kamila Tončića i prvog kustosa i autora programa Angjela Uvodića, napokon je otvorena Galerija umjetnina za koju su prve umjetnine otkupljene još davne 1908.⁶¹ Zagrebački *Svijet* objavio je tri do danas jedine poznate fotografije prvog stalnog postava galerije što ih potpisuje Stühler (sl. 18, 19).⁶²

U duhu pomorske orijentacije Kraljevine Jugoslavije, 8. prosinca 1933. u Splitu su svečano otvorene dvije važne institucije čije se djelatnosti, kako je zabilježeno u onodobnom tisku, skladno dopunjuju. Pomorski muzej s tri odsjeka (ribarstvo, brodarstvo i obala), čije se osnivanje prvi put spominje na *Jadranskoj izložbi* 1925., privremeno je bio smješten u dijelu novoizgrađene zgrade Jadranske straže, a fotografije postava novoga muzeja Dragutina Karla Stühlera objavila je *Jadranska straža* u rujnu 1934.⁶³ Istoga je dana otvoren Oceanografski institut u novoj zgradi na rtu Marjana, gdje se nalazi i danas. Zgradu je projektirao Fabjan Kaliterna.⁶⁴ Grupni portreti članova odbora Jadranske straže na dan otvorenja pred zgradom Pomorskog muzeja i Oceanografskog instituta objavljeni su u *Jadranskoj straži* (sl. 20, 21).⁶⁵

JAVNI SPOMENICI

(OD MARKA MARULIĆA I GRGURA NINSKOG IVANA MEŠTROVIĆA DO KRALJEVA SVJETIONIKA PAŠKA ČULIĆA I UKLANJANJA GRGURA NINSKOG)

Za razliku od brojnih fotografija kojima su profesionalni fotografi i amateri dokumentirali otkriće spomenika Grguru Ninskom, do danas nam je poznata samo jedna nepotpisana fotografija s otvorenja Meštrovićeva spomenika Marku Maruliću (sl. 22).⁶⁶ Fotografija iz gornjeg rakursa prikazuje mnoštvo okupljeno oko spomenika pred Palačom Milesi na Voćnom trgu, odakle su za tu svečanu prigodu bili uklonjeni štandovi za prodaju voća. Vraćeni su odmah nakon otvorenja, prema Meštrovićevoj želji da spomenik bude u okruženju pulsirajućega gradskoga života.⁶⁷ Fotografiju spomenika okruženoga štandovima s voćem iz 1929., do danas najčešće reproduciranu bez imena autora, potpisuje Foto Galić.⁶⁸

⁶¹ O historijatu galerije i zaslugama navedenih protagonista u vrijeme uređenja nove zgrade: B. RADICA, *Novi Split*, 203–206.

⁶² *Svijet*, 6/1931., knj. 12, br. 23, 564.

⁶³ Ivo RUBIĆ, „Pomorski muzej Jadranske straže“, *Jadranska straža*, 12/1934., br. 9, 360–361.

⁶⁴ O osnutku: B. RADICA, *Novi Split*, 206–208. Od 1930. institut je bio privremeno smješten u dijelu Pansiona „Split“, u kojemu je odsjedala kraljevska obitelj. Nesignirana fotografija interijera privremenog smještaja instituta u: *Jadranska straža*, 8/1930., br. 11, 305.

⁶⁵ *Jadranska straža*, 12/1934., br. 1, 28, 29. Fotografije nisu potpisane.

⁶⁶ *Jadranska straža*, 3/1925., br. 10, 259. Fotografija Petra Ruljančića iz 1925. koja prikazuje spomenik neposredno nakon otvorenja, još uvijek okružen vijencima u: G. BORČIĆ, *Povijest pisana svjetlom*, 514.

⁶⁷ Više o spomeniku Marka Marulića oko čijeg postavljanja, za razliku od drugih Meštrovićevih spomenika u Splitu, nije bilo suprotstavljanja javnosti ni struke: B. RADICA, *Novi Split*, 158–159; Arsen DUPLANČIĆ, „Podizanje spomenika Marku Maruliću 1925. u Splitu“, *Mogućnosti*, 30/1983., br. 10–11, 870–880; Dalibor PRANČEVIĆ, „Javna plastika Ivana Meštrovića u Splitu“, *Analiz Galerije Antuna Augustinčića*, 21–25/2006., br. 21–25, 259–275, 264–267; Duško KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.)*, sv. 1: 1883.–1932., Zagreb 2009., 676–680.

⁶⁸ *Jadranska straža*, 7/1929., br. 11, 304. Objavljena je bez imena autora u spomenutom poglavlju B. Radice (159) i D. Kečkemeta (680).

Dana 29. rujna 1929. svečano je na Peristilu otkriven spomenik Grguru Ninskom Ivana Meštrovića, tada već svjetski priznatoga kipara. Unatoč protivljenju struke, Meštrović je uz pomoć gradske vlasti, a posebice bliskoga prijatelja dr. Ive Tartaglie, osobe od kraljeva povjerenja, uspio provesti svoju odluku da kip bude postavljen baš na Peristilu pred katedralom.⁶⁹ Svečanosti su, uz autora, prisustvovali brojni politički i crkveni uglednici te mnoštvo građana. Kralj je, zbog glasnih prosvjeda istaknutih stručnjaka, domaćih i stranih, a naročito don Frane Bulića, koji mu se bio obratio za pomoć svega nekoliko dana prije dolaska kipa u Split, odlučio ne prisustvovati otvorenju i poslao je svog izaslanika kneza Pavla. O svečanoj inauguraciji, ali i o lijevanju kipa u ljevaonici Umjetničke Akademije u Zagrebu⁷⁰ te o dopremi kipa u Split,⁷¹ svjedoče brojne fotografije pohranjene u fototekama kulturnih institucija i objavljene u dosadašnjoj literaturi, ali redovito nepotpisane. U časopisima koji su bili predmet provedenog istraživanja, većina je fotografija potpisana, a autori su splitski profesionalni fotografski atelieri: Foto Slavija, Foto Borović i Foto Sinobad. Autor je često reproducirane neatribuirane fotografije Grgura Ninskog uokvirenom arkadom Peristila, sa sfinjom u prvom planu, Foto Galić, potpisan u *Jadranskoj straži*.⁷² Foto Slavija potpisuje opširnu fotoreportažu u zagrebačkom *Svijetu*,⁷³ a zanimljivo je da je u *Jadranskoj straži* kao autor u literaturi najčešće reproducirane neatribuirane fotografije s prikazom mnoštva okupljenog oko spomenika potpisan Vladimir Bego (sl. 23).⁷⁴ Među fotografijama kneza Pavla⁷⁵ izdvaja se, do sada neatribuirana, fotografija⁷⁶ koju karakterizira izrazita dinamika zaustavljenog pokreta kneza kako nakon svečanosti napušta Peristil, koju u *Svijetu* potpisuje Foto Slavija.⁷⁷ Split je toga dana bio u veselom raspoloženju do kasno u noć, raskošno osvijetljen, o čemu svjedoči fotografija Dragutina Karla Stühlera.⁷⁸ O otkriću spomenika Grgura Ninskog postoji i filmski zapis snimatelja i fotografa Stanislava Noworyte.⁷⁹

Godinu dana nakon smrti kralja Aleksandra, na Gatu majora Stojana, gdje su Splitsani prvi put dočekali kralja 1910. i gdje je 1934. na posljednjem ispraćaju stajao odar s kralje-

⁶⁹ Opširnije o spomeniku u literaturi koja se referira i na sve važnije ranije tekstove: B. RADICA, *Novi Split*, 160–166; D. PRANČEVIĆ, „Javna plastika Ivana Meštrovića u Splitu“, 268–272; D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, 687–701; Maja ŠEPAROVIC PALADA, *Ivan Meštrović: spomenik Grguru Ninskom u Splitu*, Split 2016.

⁷⁰ *Svijet*, 4/1929., knj. 8, br. 15, 353–355. Autor teksta i fotografija je V. Cvetišić.

⁷¹ *Svijet*, 4/1929., knj. 7, br. 26, 639. Potpisan je „Foto Borović“, Split.

⁷² *Jadranska straža* 7/1929., br. 11, 295.

⁷³ *Svijet*, 4/1929., knj. 8, br. 16, 378–379.

⁷⁴ *Jadranska straža*, 7/1929., br. 11, 300. Riječ je o fotoamateru koji je fotografiju snimio za Foto Slaviju. Kao fotografija nepoznatog autora reproducirana u: B. RADICA, *Novi Split*, 164; D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, 698; G. BORČIĆ, *Povijest pisana svjetlom*, 163.

⁷⁵ *Jadranska straža*, 7/1929., br. 11, 298 (S. Sinobad); *Jadranska straža*, 7/1929., br. 11, 297 (Borovićeve fotografija prikazuje ponizni Tartaglin govor pred knezom Pavlom); *Jadranska straža*, 7/1929., br. 11, 305–306 (nepotpisano).

⁷⁶ Fotografija je nepotpisana u: *Jadranska straža*, 7/1929., br. 11, 305; B. RADICA, *Novi Split*, 162; G. BORČIĆ, *Povijest pisana svjetlom*, 163.

⁷⁷ *Svijet*, 4/1929., knj. 8, br. 16, 378.

⁷⁸ *Jadranska straža*, 7/1929., br. 11, 308. Na idućim stranicama *Jadranskoj straži* o raskošnom osvijetljenju grada svjedoči i jedna od svega nekoliko poznatih fotografija Marka Lenarčića te fotoamatera Mira Jurašina i T. Nikolića (309–310).

⁷⁹ Dalibor PRANČEVIĆ, „Suprotstavljanja i imperativi Ivana Meštrovića – fragmentaran pogled na kiparstvo prve polovice dvadesetog stoljeća u Hrvatskoj“, *Moderna umjetnost u Hrvatskoj 1898.–1975*. (ur. Ljiljana Kolešnik i Petar Prelog), Zagreb 2012., 114–157, 156 (elektronička publikacija: https://www.ipu.hr/content/knjige/IPU_Moderna_umjetnost-u-Hrvatskoj_ISBN-978-953-6106-93-6.pdf). Scenarist i redatelj filmskog zapisa pohranjenog u školi narodnog zdravlja „Andrija Štampar“ u Zagrebu Meštrovićev je prijatelj i biograf Milan Marjanović. Vidi: G. BORČIĆ, *Povijest pisana svjetlom*, 69–70.

vim lijesom, podignut je kameni Spomen-svjetionik Kralju Ujedinitelju, rad splitskog arhitekta Prospera Čulića,⁸⁰ svečano otkriven 8. prosinca 1935. U siječanjskom broju iduće godine *Jadranska straža* objavila je opširan tekst s opisom svih događaja koji su pratili ceremoniju otkrića spomenika i fotografije koje nisu potpisane, a većinu karakterizira čisti kadar i kompozicija, bez suvišnih detalja.⁸¹ *Svijet* je objavio fotoreportažu koju potpisuje Foto Sinobad (sl. 24).⁸² Zbog simbolike „velike Kraljeve koncepcije o pomorskoj Jugoslaviji“, a prije svega zbog teksta upisanog na njegovim plohamu,⁸³ spomenik je uklonjen dolaskom novog poretka.

Uklanjanje Meštrovićeva Grgura Ninskog za talijanske okupacije Splita, početkom studenog 1941., simbolički je označilo kraj prosperitetnoga razdoblja grada između svjetskih ratova, ali i kraj jedne države i ideologije koja je, unatoč protivljenju struke, omogućila njegovo postavljanje na Peristilu. Za talijansku je vlast spomenik bio simbol nacionalnog identiteta i otpora protiv talijanskih pretenzija nad Dalmacijom. Iz istih je razloga uhićen i dr. Ivo Tartaglia, čiji stav prema hrvatskom Jadranu još krajem Prvog svjetskog rata Talijani nisu zaboravili. Iako je bilo govora da se spomenik rastopi, a talijanski perfekt glavu Grgura ponese u Rim kao trofej, zalaganjem Meštrovićevih prijatelja M. Abramića i M. Ćurčina, kip je ipak pažljivo demontiran i uskladišten.⁸⁴ O tome svjedoče i brojne nesignirane fotografije pohranjene u fototeci Muzeja grada Splita i Konzervatorskog odjela u Splitu (sl. 25, 26).⁸⁵ Sudeći prema kvaliteti pojedinih fotografija, djelo su spomenutih splitskih profesionalnih fotografa, ali njihova imena nisu mogla biti dokumentirana u *Jadranskoj straži* i *Svijetu* jer su tada već prestali izlaziti.⁸⁶

KAZALIŠNI ŽIVOT TIJEKOM MEĐURATNOG RAZDOBLJA

Značajan segment društvenog i kulturnog života međuratnog Splita obilježila su događanja vezana uz kazalište, o kojima se često izvještavalo na stranicama zagrebačkog *Svijeta*. Od zadnjeg desetljeća 19. stoljeća zgrada splitskog Općinskog kazališta predstavljala je multifunkcionalni prostor rezerviran za predavanja, političke skupove, elegantne i krabuljine plesove te brojna gostovanja hrvatskih i inozemnih trupa (sl. 27).⁸⁷ Do formiranja prvoga stalnog kazališta na hrvatskom jeziku u Splitu došlo je tek 1920. osnivanjem Narodnog pozorišta za Dalmaciju. Pod upravom Nike Bartulovića, i uz angažman glumaca iz razli-

⁸⁰ Čulićev nacrt spomenika objavljen je u: *Jadranska straža*, 13/1935., br. 11, 470. O autorstvu: *Jadranska straža*, 14/1936., br. 1, 7.

⁸¹ „Kraljev svjetionik. Svečano otkriće spomen svjetionika Kralju Ujedinitelju u Splitu 8 XII 1935“, *Jadranska straža*, 14/1936., br. 1, 2–8.

⁸² „Otkriće svjetionika-spomenika kralju Aleksandru u Splitu“, *Svijet*, 10/1935., knj. 20, br. 26, 518.

⁸³ *Jadranska straža*, 14/1936., br. 1, 8.

⁸⁴ Arsen DUPLANČIĆ, „Podaci o Meštroviću i njegovim djelima iz korespondencije Mihovila Abramića“, *Mogućnosti*, 35/1987., br. 5–6, 506–529. Vidi i: Jelena MARKOVINA, „Grgur Ninski i ostali splitski spomenici u danima fašističkog terora“, *Kulturna baština*, 9/1983., br. 14, 26–30.

⁸⁵ Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Konzervatorski odjel u Splitu, Fototeka, Mapa fotografija Grgur Ninski, bez oznake.

⁸⁶ Zadnji broj *Jadranske straže* izašao je u ožujku 1941., a *Svijet* je prestao izlaziti 1938.

⁸⁷ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 371, 403.

čitih dijelova Kraljevine SHS, do 1928. izvedeno je preko 200 dramskih djela, a u sezoni 1922./23. osnovana je i stalna opera.⁸⁸ Splitska publika nevoljko je prihvaćala dominantni strani repertoar u izvedbi glumaca iz različitih govornih područja, a nezadovoljstvo spregom kulture i politike te programom politički dirigitirane uprave odrazilo se na smanjenje posjećenosti kazališta.⁸⁹ Interes SPLICANA bio je usmjeren ponajprije na glazbeno-scenska djela, a najveće uspjehe u međuratnom razdoblju bilježile su popularne operete Ive Tijardovića, koji je imao značajnu i agilnu ulogu u formiranju Splitskog kazališnog društva i funkcioniranju ondašnjega kazališnog života.

Velik broj splitskih profesionalnih fotografa (Foto Hollywood, Foto Slavija, Foto Rembrandt/Salon Galić itd.) surađivao je s kazalištem tijekom 1920-ih i 1930-ih.⁹⁰ Njihove snimke objavljivane na stranicama *Svijeta* dokumentirale su onodobnu kazališnu kroniku i prikazivale scene iz različitih predstava, ansambl tijekom izvedbe i prilikom grupnog poziranja ispred kazališne zgrade te glumce snimljene na pozornici ili u atelieru. Na stranicama *Svijeta* brođčano su dominirale fotografije Ante Borovića, koji je od 1926. i prvih brojeva časopisa kamerom redovito bilježio događanja na splitskoj kazališnoj sceni. Borović je nerijetko fotografirao iz lođa i iz gornjeg rakursa zahvaćao totalitet scene i neposrednost kazališne izvedbe te se njegove fotografije razlikuju od snimaka ostalih fotografa kod kojih su dominirali prizori frontalno snimljenih pozornica s namještenim ansamblom ili pojedincima.

U *Svijetu* se redovito izvještavalo o Tijardovićevim premijerama i isticao se njegov „univerzalni talent“ koji se izražavao kroz pisanje, uglazbljivanje, insceniranje i dirigitiranje vlastitih djela, a uspješnice poput *Male Floramy* (1926.) nakon dugo su vremena popunile splitski „hram Thalijin“. Tijardović je tematikom svojih opereta uspješno zahvaćao različite segmente svakodnevnog života – od prikaza karnevala do lokalnih običaja – te popularnim melodijama i vizualnom komponentom predstava „sugrađjanima stvorio čisto njihovo, splitsko djelo“.⁹¹ To se dobro može vidjeti na fotografijama scenografija i karakterističnih likova koje je prilikom izvedbe *Splitskog akvarela* 1928. snimio Foto Rembrandt/Salon Galić, a koje vrsnim kadriranjem i majstorskim osvjetljenjem dobro ocrtavaju i zahvaćaju atmosferu predstave (sl. 30).⁹²

Tijekom 1920-ih i 1930-ih u *Svijetu* su povremeno objavljivane fotografije sa splitske scene koje su dokumentirale različite aspekte funkcioniranja lokalnog kazališta. Ante Borović zabilježio je izvedbe članova ljubljanske Opere u *Bajaderi* (1926.) i višemjesečna gostovanja istaknutih protagonista zagrebačkog Narodnog kazališta poput Ele Hafner-Gjermanović i Ive Raića (1928.), a njegove snimke prikazuju širok dijapazon stilskih rješenja prisutnih u oblikovanju onodobnih scenografija – od orijentalizirajućeg stila u Kálmánovoj *Bajaderi*

⁸⁸ Nikola BATUŠIĆ, *Povijest hrvatskoga kazališta*, Zagreb 1978., 438. Među angažiranim umjetnicima bili su i vrsni glumci Narodnog kazališta u Zagrebu Nina Vavra i Josip Pavić.

⁸⁹ „Narodno pozorište za Dalmaciju (1921.–1928.)“, *Hrvatsko narodno kazalište Split: 1893–1993* (ur. Tomislav Kuljiš i Jure Kuić), Split 1998., 49.

⁹⁰ Njihove fotografije u *Svijetu* objavljivane su tijekom sljedećeg razdoblja: Foto Borović/Hollywood (1926. – 1932.), Foto Rembrandt/Galić (1928. – 1931.), Foto Slavija (1930. – 1934.). Podaci na temelju svih godišta časopisa *Svijet*.

⁹¹ „Nova hrvatska opereta. ‘Mala Floramy’: Opereta Ive Tijardovića, premjera u Splitu“, *Svijet*, 1/1926., br. 3, 45 (Foto Borović).

⁹² „Nova opereta Ive Tijardovića“, *Svijet*, 3/1928., knj. 5, br. 14, 294.

do suvremeno opremljenog interijera gotičke palače u Vojnovićevoj *Gospođi sa suncokretom* (sl. 28).⁹³ U *Svijetu* se redovito tekstem i slikom izvještavalo o rekordno posjećenim izvedbama Tijardovićevih opereta⁹⁴ te o doprinosu istaknutih pojedinaca, poput Ane Roje koja je prvi nastup imala upravo u njegovoj *Kraljici lopte*.⁹⁵ Objavljivane su i fotografije koje su pratile agilno i volontersko djelovanje Splitskog kazališnog društva, koje je nosilo kazališni život Splita nakon 1928. i spajanja sarajevskog i splitskog kazališta u Narodnom pozorištu za zapadne oblasti. Društvo je postavilo brojna istaknuta djela, među kojima se posebno izdvajao domaći repertoar s izvedbama Zajčeve opere *Nikola Šubić Zrinjski* i Gotovčeve *Morane* (1933.) (sl. 29).⁹⁶ Na portretima pojedinih članova društva i snimkama sa scene splitskog kazališta uočljivi su različiti pristupi u tretmanu motiva – dok je Foto Galić bio sklon *dokumentarnom* stilu, Borović je redovito koristio retuš i manipulirao osvjetljenjem kako bi postigao jaču izražajnost i istaknuo karakter pojedine uloge.⁹⁷

DRUŠTVENI ŽIVOT MEĐURATNOG SPLITA

Svijet je svoje čitateljstvo redovito izvještavao o različitim segmentima društvenoga života grada pod Marjanom, a ritam godišnjih doba pratila je prisutnost pojedinih tema na stranicama tog mondenog časopisa: zimski dio godine obilježavale su snimke raskošnih plesova i karnevala, dok su ljeti dominirale reportaže s popularnih kupališta koja su obogaćivala splitsku svakodnevicu, a povremeno i izvještaji o sportskim uspjesima lokalnih klubova na domaćoj i međunarodnoj razini. Istovremeno, zastupljenost društvenih događanja u *Jadranskoj straži* uglavnom je bila vezana uz djelovanje društva i njegovih članova: povremeno su se objavljivale fotografije sa zabava u različitim gradovima, ali i odlične reportažne snimke sa sportskih manifestacija. Oba časopisa znatno su pridonijela konstruiranju medijske slike Jadrana i promoviranju turizma i ljepota hrvatske obale, u čemu je istaknutu ulogu imala upravo fotografija profesionalnih, ali i amaterskih fotografa.

⁹³ MB, „Iz splitskog kazališta“, *Svijet*, 1/1926., br. 10, 191 (Borović, Split); „Iz splitskog kazališta“, 3/1928., knj. 5, br. 3, 64 (Foto Borović).

⁹⁴ Vidi bilj. 92–93 i: „Nova Tijardovićeva opereta: ‘Kraljica lopte’ u Splitu“, *Svijet*, 1/1926., knj. 2, br. 11, 223; „Zapovijedi maršala Marmonta“, *Svijet*, 4/1929., knj. 7, br. 21, 510 (Foto Galić, Split).

⁹⁵ Nevenka BEZIĆ BOŽANIĆ, „Splitske kazališne družine“, *Hrvatsko narodno kazalište Split: 1893–1993* (ur. Tomislav Kuljiš i Jure Kuić), Split 1998., 56; „Splitsko kazalište“, *Svijet*, 5/1930., knj. 9, br. 25, 673.

⁹⁶ „Gotovčeva ‘Morana’ u Splitu“, *Svijet*, 8/1933., knj. 15, br. 11, 212 (Foto Slavija).

⁹⁷ „Splitsko kazališno društvo“, *Svijet*, 5/1930., knj. 10, br. 24, 613 (snimka kazališne zgrade Foto Olympia, grupni i pojedinačni portreti članova Foto Galić); „Splitsko kazališno društvo: Premijera opere ‘Marte’“, *Svijet*, 7/1932., knj. 13, br. 1, 20 (Foto Borović, Split); A. BOR., „Kazalište u Splitu“, *Svijet*, 7/1932., knj. 14, br. 18, 423 (Foto Hollywood). Vrsne fotografije kazališnih izvedbi i glumaca snimio je 1933. i Foto Ercegović: „Mali jubilej u Splitu“, *Svijet*, 8/1933., knj. 16, br. 1, 8 (Foto Ercegović); „Umjetnički život u Splitu“, *Svijet*, 8/1933., knj. 15, br. 17, 351 (Foto Ercegović).

SPLIT PRATI MEĐURATNE TRENDOVE – PLESOVI I KARNEVALI

Plesovi su tijekom 1920-ih i 1930-ih predstavljali popularan oblik zabave građanskoga sloja koji je na svim razinama – od mode i kulture odijevanja do uvođenja novih navika – nastojao pratiti dominantne europske trendove. Splitsko međuraće bilo je, zahvaljujući prisutnosti Antantinih brodova i inozemnih utjecaja, obilježeno prodorom američkih ritmova i modernih plesova, a slobodan karakter foxtrotta, one-stepa i tanga redovito je pobuđivao kritike čudorednih gradskih krugova i tradicionalno orijentiranih tiskovina.⁹⁸ Važnu ulogu u organizaciji popularnih gradskih plesova i kostimiranih zabava za djecu i odrasle imali su sportski klubovi Hajduk, Jadran i Gusar (sl. 31). Posebno cijenjeni bili su plesovi koje je organizirao predsjednik Gusara Ivo Stalio sa suprugom Stefanijom, a koji su postali platformom za uvođenje aktualnih pariških trendova i predstavljanje novih glazbenih hitova, modnih kreacija i krabulja.⁹⁹ *Svijet* je tijekom 1920-ih i 1930-ih često objavljivao fotografije sa splitskih mondenih plesova i kostimiranih zabava, među kojima su dominirali portreti istaknutih građana u raskošnim toaletama, nošnjama ili krabuljama snimljeni na način studijske fotografije.¹⁰⁰ Snimke ateliera Hollywood, Rembrandt/Galić, Slavija i Sinobad bilježile su pokladnu atmosferu u različitim gradskim eksterijerima i interijerima te opće veselje koje je obilježavalo kraj zimskog dijela godine. Na stranicama *Svijeta* 1935. pisalo se kako je „u Splitu daleko veselije i animiranije no u Zagrebu“, što su potvrđivale i objavljene fotografije ateliera Hollywood (sl. 33). Ante Borović se u nizu snimaka odmaknuo od uobičajenog bilježenja protagonista zabava u namještenim pozama i zahvatio neposrednost atmosfere, glazbenike u zanosu izvedbe, a pripadnike građanskog sloja snimio tijekom druženja ili kako se gibaju uz ritam popularnih melodija.¹⁰¹

Česte su bile i reportaže s dječjeg ili pokladnog korza koji je pred oduševljenim mnoštvom prolazio gradskim ulicama i Francuskom obalom (rivom), obilježen atraktivnim maskama, raskošno ukrašenim vozilima, višemetarskim figurama „princese Karnevala“ itd.¹⁰² Posebnu pažnju čitateljstva plijenile su dječje zabave koje su nerijetko „predstavljale najuspjeliji dio splitskoga karnevala“, a raznolikost i raskošnost kostima dokumentirali su objektivima ateliera Galić, Slavija, Borović i Olympia.¹⁰³ Među brojnim snimkama djece u kostimima posebno su kvalitetne reportažne fotografije Ante Borovića koji je uspješno prikazivao neposrednost trenutka i karakter djece zahvaćene na splitskim ulicama (sl. 35).¹⁰⁴

Tijekom međuratnog razdoblja Splicićanke su spremno i rado pozirale pred objektivima gradskih fotografa u „fantastičnim kostimima“ (odlična fotografija grupe djevojaka Foto Rembrandta)¹⁰⁵ ili zauzimajući poze *girlsa* svojstvene za onodobne popularne kazališne i

⁹⁸ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 402.

⁹⁹ *Isto*, 403.

¹⁰⁰ Najčešće su objavljivane snimke s plesova koje je potpisivao Foto Slavija.

¹⁰¹ „Splitski karneval“, *Svijet*, 10/1935., knj. 19, br. 14, 287 (Foto Hollywood).

¹⁰² „Splitska djeca i karneval“, *Svijet*, 3/1928., knj. 5, br. 10, 208 (Foto Borović); „Pokladni korzo u Splitu“, *Svijet*, 5/1930, knj. 9, br. 13, 322 (Hollywood, Slavija, Sinobad).

¹⁰³ Npr. BB, „Dječji korzo u Splitu“, *Svijet*, 3/1928., knj. 5, br. 11, 230 (Foto Borović, Foto Slavija, Foto Olympia).

¹⁰⁴ „Naša djeca“, *Svijet*, 3/1928., knj. 5, br. 12, 256.

¹⁰⁵ „S karnevala u Splitu, Sušaku i Zagrebu“, *Svijet*, 2/1927., knj. 3, br. 11, 213.

filmske uspješnice (Foto Slavija) (sl. 32, 34).¹⁰⁶ Duh „ludih dvadesetih“ na brojnim vrsnim fotografijama ponajbolje su zahvatili Foto Rembrandt i Foto Hollywood Ante Borovića. Oni su kompozicijama, odabirom kadra, načinom osvjetljenja i impostacijom portretiranih osoba na stranice *Svijeta* prenijeli dašak *dalmatinskog glamura*.¹⁰⁷

KULT ZDRAVOGA TIJELA – SPORTSKI ŽIVOT I KUPALIŠTA

Splitski sportski život tijekom međuratnog razdoblja bilježi značajne uspjehe¹⁰⁸ te se osnivaju i razvijaju brojni klubovi o kojima se relativno rijetko izvještavalo u *Svijetu*. Ponajviše se pisalo o natjecanjima, uspjesima i inozemnim gostovanjima veslačkog kluba Gusar i plivačkog kluba Jadran, a objavljene fotografije sa sportskih događanja potpisivali su gotovo isključivo fotografski atelieri Slavija (1920-ih) i Hollywood (1930-ih).

Na stranicama *Svijeta* i *Jadranske straže* nije se pisalo o Hajdukovim uspjesima.¹⁰⁹ Osim o morskim sportovima u *Svijetu* se izvještavalo i o godišnjem „velikom lovu“ koji je na Marjanu organizirao budući gradski načelnik dr. Jakša Račić, važan za pošumljavanje Marjana i uzgoj divljači,¹¹⁰ te „turniru za propagandu zimske sezone jugoslavenskog tenisa na Jadranu“, koji je reportažnim snimkama publike i igrališta Jugoslavenskog Tenis Kluba (J. T. K.) pridonio populariziranju toga sporta (sl. 36).¹¹¹ Dojmljive fotografije jedrilica, osmerka i ostalih veslačkih kombinacija foto Nižetića bilježile su 1928. natjecateljski duh rivalskih klubova dalmatinskih gradova (splitskog Gusara i šibenske Krke) (sl. 38).¹¹² Do danas često reproducirane neatribuirane snimke državnih rekordera i plivačkih laureata kluba Jadrana te klupskog sjedišta („garaže“), koje je 1928. snimio Foto Slavija, pratile su povećani tekst o tom prvom splitskom plivačkom klubu osnovanom 1920. pod nazivom Baluni, koji je od tada bilježio uspjehe na brojnim državnim natjecanjima (sl. 37).¹¹³

Jadranska straža izvještavala je o pomorskim disciplinama, ponajprije veslačkom i jedriličarskom sportu,¹¹⁴ a zanimanje za kulturu tijela i propagandni potencijal masovnih mani-

¹⁰⁶ „Zabave u pokrajini“, *Svijet*, 5/1930., knj. 9, br. 13, 325 (Foto Slavija).

¹⁰⁷ Vidi bilj. 105 i: „Sa splitskih plesova“, *Svijet*, 2/1927., knj. 3, br. 12, 238 (uz niz snimaka potpisanih Foto Borović objavljen je i retuširani autoportret Ante Borovića kao apaša na plesu Jadrana).

¹⁰⁸ Više o povijesti sporta u Splitu u: Duško MAROVIĆ – Mihovil RADJA, *Povijest športa u Splitu. Knjiga druga: 1918.–1941.*, Split 2006. O objektima za sport i rekreaciju te uređenju modernih kupališta vidi: Stanko PIPLOVIĆ, „Urbani razvitak Splita između dva svjetska rata, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 60–63.

¹⁰⁹ Iznimku predstavlja članak o utakmici bečkog Rapida i splitskog Hajduka održane u Zagrebu. Tekst je popraćen fotografijama Dušana Šegine (D. Š.). Vidi: „Utakmice za srednoevropski cup 21. VIII.“, *Svijet*, 2/1927., knj. 4, br. 9, 197.

¹¹⁰ „Veliki lov na Marijanu kod Splita“, *Svijet*, 2/1927, knj. 4, br. 22, 468 (Foto Slavija).

¹¹¹ „Tenis u Splitu“, *Svijet*, 8/1933., knj. 15., br. 2, 36 (Foto Hollywood).

¹¹² „Veslačke utakmice u Splitu: Borba između ‘Gusara’ (Split) i ‘Krke’ (Šibenik)“, *Svijet*, 3/1928., knj. 6, br. 19, 407 (objavljene su i snimke veslača i sjedišta kluba koje potpisuje Foto Slavije). Godine 1933. veslače je snimio i Hollywood: „Veslačke utakmice za državno prvenstvo u Splitu“, *Svijet*, 8/1933., knj. 16, br. 10, 199.

¹¹³ BB, „Naš plivački sport: Sportski klub ‘Jadran’“, *Svijet*, 3/1928, knj. 6, br. 20, 428.

¹¹⁴ N. MACHIEDO MLADINIĆ, *Jadranska straža*, 201. Fotografije veslača kluba Gusar i aktivnosti jedriličarskog kluba Labud u *Jadranskoj straži* uglavnom su nesigurne iako se na većini može prepoznati rukopis Ante Borovića, potpisanog tek na rijetkim fotografijama: „Spremanje za utakmicu“, *Jadranska straža*, 10/1932., br. 10, 361 (Foto Hollywood, Split).

festacija došao je do izražaja 1931. godine, kada se na stranicama časopisa vrlo afirmativno pisalo o Sletu sokolarstva na Jadranu kao događaju koji ima „velik općenarodni i sveslaven-ski značaj“.¹¹⁵ Borovićeve reportažne fotografije iz različitih su rakursa vizualno analizirale spomenuti događaj, a obilježava ih osjećaj za kadar i uspješne kompozicije snimljenih masa (vježbača ili publike) te zahvaćanje pojedinih protagonista događaja (sl. 39).

Trend otvaranja škola ritmičke gimnastike, o kojima se povremeno pisalo na stranicama ilustriranih revija, nije zaobišao ni Split, a 1933. objavljeno je nekoliko efektnih snimaka ateliera Slavija. U njima je zabilježena priredba polaznica ritmičko-gimnastičkog zavoda gospođe Katić u kojoj su djevojčice „precizno interpretirale značenje muzike plastično-ri-tmičkim kretanjama i mimikom“.¹¹⁶

Tijekom međuratnog razdoblja važnu ulogu u promoviranju novih modernističkih idea- la i kulta aktivnog tijela imali su masovni mediji, a na stranicama *Svijeta* često su se objav- ljivale fotografije s različitih kupališta diljem Jadrana. Među njima brojem su dominirale upravo snimke s popularnih splitskih Bačvica. One su iz nekadašnjeg drvenog prerasle u moderno kupalište koje je tijekom proljetnih i ljetnih mjeseci bilo poprištem društvenog života. Vesela atmosfera omiljenih splitskih okupljališta ostala je zabilježena na brojnim fotografijama profesionalnih (Noworyte, Borovića) i amaterskih fotografa (sl. 40, 42). Nji- hove kompozicije prikazivale su širok dijapazon aktivnosti – vratolomne skokove, igranje nogometa, konstruiranje različitih figura (piramida, zvijezda) koje su kupaci željni pa- žnje i zabave oblikovali svojim tijelima – i panoramske fotografije koje su prikazivale veli- ku posjećenost popularnih mjesta (kupališta Firule, Baluni, Supaval, Polo itd.) te grupne portrete koji su svjedočili o modi onoga vremena.¹¹⁷ Na stranicama *Svijeta* dominirale su snimke glavnog kroničara splitskih društvenih događanja Ante Borovića i njegova ateliera Hollywood, a ključno mjesto zauzela je serija portretnih fotografija s različitih splitskih ku- pališta objavljena 1934. (sl. 41).¹¹⁸ Borović je pripadnice mondenoga društva snimio iz niza rakursa i u različitim pozama i ambijentima (na obali, uz hridi, na jedrilicama itd.) te je fotografskim medijem uspješno utjelovio ideal tzv. „nove“, moderne, samosvjesne i neovisne žene kakva je obilježila međuratno razdoblje i naznačila nove rodne slobode.

¹¹⁵ S. VRDOLJAK, „Sokolarstvo za Jadran (Refleksije povodom Sokolskog sleta na Jadranu)“, *Jadranska straža*, 9/1931., br. 8, 198–200. Godine 1923. u *Jadranskoj straži* objavljene su snimke Sokolskog sleta koje je snimio Karlo Dragutin Stühler. Vidi: *Jadranska straža*, 1/1923., br. 8.

¹¹⁶ M. Č., „Priredba ritmičke škole u Splitu“, *Svijet*, 8/1933, knj. 15, br. 18, 369.

¹¹⁷ „S našeg mora i primorja“, *Svijet*, 4/1929., knj. 8, br. 11, 256 (Foto Jurašin); „U Splitu na moru!“, *Svijet*, 10/1935., knj. 20, br. 8, 154 (Hollywood); „S raznih naših kupališta“, *Svijet*, 1/1926., knj. 2, br. 12, 237 (Foto Borović); „Sa splitskih kupališta“, *Svijet*, 1/1926., knj. 2, br. 11, 222 (Noworyta); „Sa naših kupališta“, *Svijet*, 2/1927., knj. 4, br. 9, 189 (Borović).

¹¹⁸ „Na moru“, *Svijet*, 9/1934., knj. 18, br. 11, 214–215. Nekoliko Borovićevih portretnih fotografija sa splitskih kupa- lišta objavljeno je i u: *Jadranska straža*, 13/1935., br. 9, 370–371.

POVIJEST SPLITSKOG TURIZMA NA STRANICAMA ČASOPISA *SVIJET I JADRANSKA STRAŽA*

Nakon Rapalskog ugovora kojime su 1920. vitalni dijelovi Dalmacije i Hrvatskog primorja pripojeni Italiji, Split je preuzeo poziciju turističkog središta Dalmacije.¹¹⁹ Važnu ulogu u promoviranju ljepota dalmatinskog područja i razvoju turističke ponude imalo je osnivanje Društva za saobraćaj putnika 1923. i Primorskog saveza za unapređenje turizma, kojima je upravljao agilni Jerko Čulić te je tijekom 1920-ih došlo do sve većeg posjeta turista koji su na more dolazili „zbog odmora, oporavka, kupanja i razonode“.¹²⁰

Pojedini događaju iz kronike splitskog turizma ostali su slikom i tekstem zabilježeni na stranicama *Svijeta*, ali i *Jadranske straže*, koja je početkom 1930-ih imala stalnu rubriku „Turizam na Primorju“ te izvještavala o različitim aspektima „prometa stranaca“. Značajnu ulogu u razvoju turističke ponude u gradu i okolici imala je splitska filijala Putnika, društva za saobraćaj putnika i turista u Kraljevini SHS: ona je radila na unapređenju turističke ponude, informirala posjetitelje i nudila širok asortiman usluga. Putnik je 1927. uveo specijalne izletničke linije iz Splita u Solin i Trogir te je nabavio motorni brod koji je turistima nudio izlete po moru, o čemu se izvještavalo Noworytinim dokumentarnim fotografijama na stranicama *Svijeta* (sl. 43).¹²¹ Brojne promotivne fotografije objavljene u *Svijetu* prikazivale su grupe stranih i domaćih turista u posjetu Jadranu i svjedočile o privlačnosti hrvatske rivijere.¹²² Osobitu pozornost javnosti i medija plijenili su dolasci uvaženih личности poput engleskog književnika Georgea Bernarda Shawa, koji je 1929. posjetio Split i Dubrovnik, ili gostovanja svjetski poznatog violinista Zlatka Balokovića, koji je gostovanjem oduševio splitsku publiku (sl. 44).¹²³ Jadran je u međuratnom razdoblju bio i odredištem brojnih filmskih ekipa koje su, u potrazi za egzotičnim motivima i predjelima, u dalmatinskim gradovima i po otocima snimale kadrove za buduće projekte i filmove.¹²⁴ Dolasci međunarodnih filmskih zvijezda redovito su izazivali „senzaciju“ i veliki interes lokalnog stanovništva, kao što je bilo u slučaju gostovanja glumaca Brigitte Helm, Willyja Fritscha i berlinske UFA-e pri likom snimanja filma *Otok (Die Insel)*, što je zabilježio Hollywood Ante Borovića (sl. 45).¹²⁵

Jadranska straža tijekom 1920-ih i 1930-ih intenzivno je promovirala izletnički turizam, a u organizaciji putovanja povezala se s turističkim agencijama i parobrodarskim društvima,¹²⁶ nastojeći organizirati masovne dolaske svojih članova i gostiju na more, odnosno

¹¹⁹ Više o turizmu međuratnog razdoblja u: Boris VUKONIĆ, *Povijest hrvatskog turizma*, Zagreb 2005., 103–126.

¹²⁰ O turističkom razvoju Splita detaljno piše: B. RADICA, *Novi Split*, 342–348.

¹²¹ „Prolječna sezona u Dalmaciji“, *Svijet*, 2/1927., knj. 3, br. 19, 406.

¹²² *Isto*. Noworytine fotografije prikazuju maturantice bečke trgovačke Akademije, a pred Dioklecijanom mauzolejom su snimljeni izletnici iz Danske u pratnji msgr. Frane Bulića, čiji je posjet organizirao list *Berlinske Tidende*.

¹²³ „Odlični gosti u Dalmaciji“, *Svijet*, 4/1929., knj. 7, br. 24, 596 (Galić – Split); „Zlatko Baloković u Splitu“, *Svijet*, 10/1935., knj. 19, br. 17, 367 (Foto Hollywood).

¹²⁴ Više o temi u: Dejan KOSANOVIĆ, „Inostrana snimanja igranih filmova u Hrvatskoj do 1941.“, *Hrvatski filmski ljetopis*, 11/2005., br. 42, 129–142; Dejan KOSANOVIĆ, *Kinematografija u Kraljevini SHS/Kraljevini Jugoslaviji*, Beograd 2011.; G. BORČIĆ, *Povijest pisana svjetlom*, 61–100.

¹²⁵ „Filmsko snimanje u Dalmaciji“, *Svijet*, 9/1934., knj. 18, br. 3, 55 (Foto Hollywood A. Borović). Dalmacija je predstavljala Južnu Ameriku koja je bila poprištem radnje ovog špijunsko-diplomatskom filmu Hansa Steinhoffa. Više u: D. KOSANOVIĆ, „Inostrana snimanja igranih filmova u Hrvatskoj do 1941.“, 136.

¹²⁶ N. MACHIEDO MLADINIĆ, *Jadranska straža*, 163–170.

turistička krstarenja duž Jadrana i Sredozemlja, o kojima se izvještavalo i na stranicama časopisa *Jadranska straža*.

Parobrodsko putovanje duž Jadrana i Mediterana postala su tijekom međuratnog razdoblja popularan oblik odmora koji je privlačio brojne putnike i građanski sloj željan otkrivanja ljepota novih i udaljenih krajeva i kultura. Različiti prijevoznici poput Dubrovačke plovidbe ili Jugoslavenskog Lloyd-a nudili su egzotična putovanja, a dolazak luksuznih parobroda ili njihovo krštenje i porinuće u splitskoj luci redovito su izazivali veliko zanimanje Splitskana (sl. 46). Oni su u velikom broju dočekivali, ispraćali ili pozdravljali nove osvajače mora. Tijekom 1930-ih u *Svijetu* je objavljen niz reportažnih fotografija splitskih profesionalnih fotografa (Hollywood, Sinobad) i amatera (Bosnić, Pernar) koje su odlično zahvaćale atmosferu splitske luke.¹²⁷ Interes fotografa bio je usmjeren na različite segmente događaja (od okupljanja publike do izdavanja pojedinih specifičnih detalja), a vrsno kadrirane fotografije i naglašeni rezovi uspješno su prenosili spontanost i masovnost tih događanja (sl. 47). Istovremeno su fotografije s terasa i bazena parobroda „Kraljica Marija“ prikazivale pripadnike mondenoga društva kako uživaju u komforu koji nude „plivajući veliki hoteli, na kojima ima razonode i udobnosti za svaki i najrazmaženiji ukus“, pridonoseći populariziranju ovakvog oblika turističke ponude.¹²⁸

Splitski profesionalni fotografi imali su razgranatu djelatnost te su u gradu, duž obale i po otocima snimali panoramske fotografije, arhitekturu ili specifičnosti lokalnoga, dalmatinskog pejzaža.¹²⁹ Ante Borović fotografirao je planinske pejzaže i skrivenu ljepotu dalmatinskog krša i slapova Zrmanje, a njegove snimke objavljene na stranicama *Svijeta* trebale su pridonijeti turističkom populariziranju autohtonog pejzaža „druge jedne Dalmacije“, dostupne često samo planinarima, koja ima „svoj poseban čar“ i razlikuje se od sunčanih rivijera koje privlače mondenu publiku i najveći broj turista (sl. 48).¹³⁰

Jadranska straža imala je također vrlo važnu ulogu u konstruiranju medijske slike Kraljevine Jugoslavije kao poželjne turističke destinacije. Svojim djelovanjem na različitim razinama – snimanjem dokumentarnih filmova, objavljivanjem pejzažnih fotografija u časopisu, organiziranjem fotografskih natječaja i izložaba turističke fotografije,¹³¹ održavanjem javnih predavanja s dijazozitivima te stvaranjem Arhiva za propagandu Jadrana¹³² – znatno je pridonijela razvoju i promoviranju turizma. Autori najvećeg broja fotografija primorskih motiva i veduta u *Jadranskoj straži* bili su splitski fotografi Ante Borović i Veljko Vidović, a od 1937. zagrebački fotograf Franjo Fuis. On je o ljepotama Jadrana održavao i predavanja s projekcijom koloriranih dijazozitiva.¹³³

¹²⁷ „Krštenje parobroda ‘Kraljica Marija’“, *Svijet*, 6/1931., knj. 11, br. 11, 294 (Sinobad, zagrebački atelier Urania); „Dolazak parobroda ‘Kralj Aleksandar I.’ u Split“, *Svijet*, 7/1932., knj. 13, br. 16, 389 (Bosnić, Pernar); „Svečano krštenje parobroda ‘PRINCESA OLGA’ u Splitu“, 10/1935., knj. 19, br. 23, 485 (Foto Hollywood).

¹²⁸ „Veselo je putovati morem...“, *Svijet*, 11/1936, knj. 22, br. 8, 169 (Foto V. M. Zagreb, Borović, Split).

¹²⁹ „S dalmatinskih otoka“, *Svijet*, 4/1929., knj. 8, br. 3, 56 (Foto Olympia).

¹³⁰ „Po dalmatinskim gudurama“, *Svijet*, 4/1929., knj. 7, br. 20, 484 (Foto Borović, Split).

¹³¹ Izvršni odbor Jadranske straže organizirao je *Veliku Jadransku izložbu umjetničke fotografije* (1939.) na temu Jadrana. Vidi: „Izložba fotografija“, *Jadranska straža*, 17/1939., br. 8, 338.

¹³² Arhiv za propagandu Jadrana osnovali su 1927. Jadranska straža i Primorski savez za unaprijeđenje turizma. Više u: N. MACHIEDO MLADINIĆ, *Jadranska straža*, 161–162; D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 96.

¹³³ O predavanjima: „Jadran u dijazozitivima“, *Jadranska straža*, 17/1939., br. 6, 250; „Propaganda putem predavanja“, *Jadranska straža*, 17/1939., br. 8, 338. Izuzetno posjećeno predavanje pod nazivom „Gospodari olujnog otočja“ s ne-

Splitski profesionalni fotografi, posebice Dragutin Karlo Stühler i Ante Borović, na čijim se snimkama osim zanatske vještine prepoznaju i umjetnički dosezi visokih standarda, ostvarili su vrijednu dionicu u korpusu hrvatske profesionalne (i reportažne) fotografije međuratnog razdoblja koja do sada nije bila u potpunosti definirana i valorizirana.

Zanimanje povjesničara umjetnosti za razvoj amaterske fotografije i djelovanje fotoklubova u mnogim je aspektima odredilo recepciju rada splitskih i hrvatskih međuratnih profesionalnih fotografa koji su se nerijetko našli izvan fokusa istraživača. Dok se u snimkama fotoamatera prepoznavala umjetnička kvaliteta, djelovanje profesionalnih fotografa i vlasnika uspješnih ateliera donedavno se nerijetko smatralo dokumentarnim i primijenjenim, podložnim ukusu i zahtjevima građanske klase te bližim obrtničkom nego umjetničkom polu fotografske djelatnosti.

Dok su u Zagrebu i ostalim dijelovima Hrvatske u međuratnom razdoblju postojala agilna udruženja fotoamatera i aktivne fotosekcije pojedinih planinarskih društava, u Splitu je situacija bila drugačija – udruženje fotoamatera nije postojalo, a scenom su dominirali upravo profesionalni fotografi. Oni su zadovoljavali potrebu splitske javnosti za umjetničkom i atelijskom fotografijom te su istovremeno bili aktivni sudionici i svjedoci društvenog, kulturnog i političkog života, koji su pratili autentičnim snimkama. U njima je do izražaja dolazio njihov senzibilitet za bilježenje stvarnosti u formi direktne fotografske slike. U suradnji s vodećim ilustriranim revijama, koje su prepoznale medijsku moć fotografije i pridonijele njezinoj širokoj distribuciji, splitski profesionalni fotografi realizirali su značajne korpuse te su uspješno zahvatili (i prikazali) duh vremena.*

POLITICAL, CULTURAL AND SOCIAL LIFE IN INTERWAR SPLIT THROUGH THE LENS OF PROFESSIONAL PHOTOGRAPHERS

In the interwar period Split made considerable strides ahead as a centre of Dalmatia; because of its privileged position as the main port it developed at a faster pace than other cities in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Yugoslavia. The city flourished in terms of infrastructure, town planning, construction, tourism and culture, which also facilitated a rich social life of its population. Based on research of the illustrated journals *Jadranska straža* (Split, 1923–1941) and *Svijet* (Zagreb, 1926–1938), and the numerous photographs published in the journals, the paper reconstructs and

koliko stotina koloriranih dijapozitiva Fuis je održao u splitskom kazalištu 1940. Vidi: D. KEČKEMET, *Fotografija u Splitu*, 121.

* Ovaj rad je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom br. 4153, *Croatia and Central Europe: Art and Politics in the Late Modern Period (1780–1945)*.

examines a visual chronicle of interwar Split, that is, of the events and phenomena that marked everyday life in Split, such as significant political events, construction of monuments, founding of prominent cultural institutions, popular customs and celebrations (dances, carnivals), and the role of the theatre, sporting events, tourism and other forms of entertainment that marked the life of people in Split in the “roaring” 1920s and in the 1930s. Many professional photographers in Split practiced both studio photography as well as reportage photography, but the paper focuses on reportage photography, which began to develop more intensively exactly in the 1920s. Among the professional photographers who did field work the following photography studios stand out: Mary Goldstein and Violeta Lewy Goldstein’s *Slavija*, Petar Ruljančić’s *Olympia*, Ante Borović’s *Hollywood*, *Rembrandt* of the Galić Salon, Violeta Omero’s *Sonja*, *Noworyta*, and Dragutin Karl Stühler’s studio and Stevan Sinobad’s studio. The Split professional photographers, and especially Dragutin Karlo Stühler and Ante Borović as the photographers whose work displays not only artisanal craft but also artistry of high quality, represent a valuable part of the corpus of professional (and reportage) photography in interwar Croatia, one which has not been sufficiently explored and appreciated so far. The research has identified the authors of a series of hitherto unattributed photographs, and special attention has been paid to the analysis of ways in which photography on the pages of *Jadranska straža* and *Svijet* was used for advertising purposes, that is, the role it had in launching new trends and creating an image of the times.

Key words: photography, professional photography studios, interwar Split, politics, social and cultural life, reportage, illustrated journals, *Jadranska straža*, *Svijet*

Izvori

Jadranska straža (Split), 1923. – 1941.

Svijet (Zagreb), 1926. – 1938.

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Konzervatorski odjel u Splitu, Fototeka

Literatura

Nikola BATUŠIĆ, *Povijest hrvatskoga kazališta*, Zagreb 1978., 436–441.

Nevenka BEZIĆ BOŽANIĆ, „Splitske kazališne družine“, *Hrvatsko narodno kazalište Split: 1893–1993* (ur. Tomislav Kuljiš i Jure Kuić), 53–59.

Goran BORČIĆ, *Povijest pisana svjetlom. Split od Prisce do Adriane*, Split 2014.

Arsen DUPLANČIĆ, „Podaci o Meštroviciu i njegovim djelima iz korespondencije Mihovila Abramića“, *Mogućnosti*, 35/1987., br. 5–6, 506–529.

Arsen DUPLANČIĆ, „Podizanje spomenika Marku Maruliću 1925. u Splitu“, *Mogućnosti*, 30/1983., br. 10–11, 870–880.

Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009.

Duško KEČKEMET, „Fotografija u Splitu 1859.–1952.“, *Fotografija u Hrvatskoj 1848–1951* (ur. Vladimir Maleković), Zagreb 1994., 207–223.

Duško KEČKEMET, *Fotografija u Splitu 1859.–1990.*, Split 2004.

Duško KEČKEMET, „Počeci i razvitak fotografije u Splitu“, *Fotomonografija Fotokluba Split*, Split 2004., 9–24.

- Duško KEČKEMET, „Skica za sliku Splita između dva rata“, *Mogućnosti*, 39/1992., br. 8–10, 636–642.
- Duško KEČKEMET, *Split moje mladosti. Izgled i život grada između dva svjetska rata*, Zagreb 2008.
- Duško KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića (1883. – 1962. – 2002.)*, sv. 1: 1883. – 1932., Zagreb 2009., 676–708.
- Željka KOLVESH, *Otto Antonini: Zagreb i „Svijet“ / „Svijet“ i Zagreb dvadesetih*, Zagreb 2006.
- Dejan KOSANOVIĆ, „Inostrana snimanja igranih filmova u Hrvatskoj do 1941.“, *Hrvatski filmski ljetopis*, 11/2005., br. 42, 129–142.
- Dejan KOSANOVIĆ, *Kinematografija i film u Kraljevini SHS/Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*, Beograd 2011.
- Želimir KOŠČEVIĆ, *Reporterska fotografija u Hrvatskoj 1920–1940*, Zagreb 1992.
- Anatolij KUDRJAVCEV, *Ča je pusta Londra...*, Split 1998.
- Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Jadranska straža 1922.–1941.*, Zagreb 2005.
- Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Životni put dr. Ive Tartaglie*, Split 2001.
- Lovorka MAGAŠ BILANDŽIĆ, *Foto Tonka. Tajne atelijera društvene kroničarke*, Zagreb 2015.
- Jelena MARKOVINA, „Grgur Ninski i ostali splitski spomenici u danima fašističkog terora“, *Kulturna baština*, 9/1983., br. 14, 26–30.
- Duško MAROVIĆ – Mihovil RADJA, *Povijest športa u Splitu. Knjiga druga: 1918.–1941.*, Split 2006.
- „Narodno pozorište za Dalmaciju (1921.–1928.)“, *Hrvatsko narodno kazalište Split: 1893–1993* (ur. Tomislav Kuljiš i Jure Kuić), Split 1998., 49–52.
- Stanko PIPLOVIĆ, *Izgradnja Splita između svjetskih ratova*, Split 2008.
- Stanko PIPLOVIĆ, „Urbani razvitak Splita između dva svjetska rata“, *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.* (ur. Drago Roksanđić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2015., 41–72.
- Dalibor PRANČEVIĆ, „Javna plastika Ivana Meštrovića u Splitu“, *Anali Galerije Antuna Augustinčića*, 21–25/2006., br. 21–25, 259–275.
- Dalibor PRANČEVIĆ, „Suprotstavljanja i imperativi Ivana Meštrovića – fragmentaran pogled na kiparstvo prve polovice dvadesetog stoljeća u Hrvatskoj“, *Moderna umjetnost u Hrvatskoj 1898.–1975.* (ur. Ljiljana Kolešnik i Petar Prelog), Zagreb 2012., 114–157 (elektronička publikacija: https://www.ipu.hr/content/knjige/IPU_Moderna-umjetnost-u-Hrvatskoj_ISBN-978-953-6106-93-6.pdf).
- Branko RADICA, *Novi Split. Monografija grada Splita od 1918–1930 godine*, Split 1931.
- Maja ŠEPAROVIĆ PALADA, *Ivan Meštrović: spomenik Grguru Ninskom u Splitu*, Split 2016.
- Ivo ŠKRABALO, *101 godina filma u Hrvatskoj 1896.–1997. Pregled povijesti hrvatske kinematografije*, Zagreb 1998.
- Marija TONKOVIĆ, „Fotografija: medijska afirmacija i afirmacija medija“, *Art deco i umjetnost u Hrvatskoj između dva rata*, Zagreb 2011., 175–200.
- Marija TONKOVIĆ, „Fotografija 30-ih godina“, *Moderna umjetnost u Hrvatskoj 1898.–1975.*, Zagreb 2012., 186–219 (mrežno izdanje).
- Marija TONKOVIĆ, *Franjo Mosinger*, Zagreb 2002.
- Marija TONKOVIĆ, „Pretpovijest reportažne fotografije u Hrvatskoj“, *Život umjetnosti*, 39/2005., br. 74/75, 110–123.
- Josip VRANDEČIĆ, „Povratak Ive Tartaglie (1880.–1949.)“, *Zbirka dr. Ive Tartaglie. Djela iz fundusa Galerije umjetnina* (ur. Božo Majstorović i Iris Slade), Split 2014., 5–11.
- Boris VUKONIĆ, *Povijest hrvatskog turizma*, Zagreb 2005.
- Nela ŽIŽIĆ, *Splitski fotograf Veljko Vidović*, Split 2016.

SLIKOVNI PRILOZI

Sl. 1.

Sl. 2.

Sl. 3.

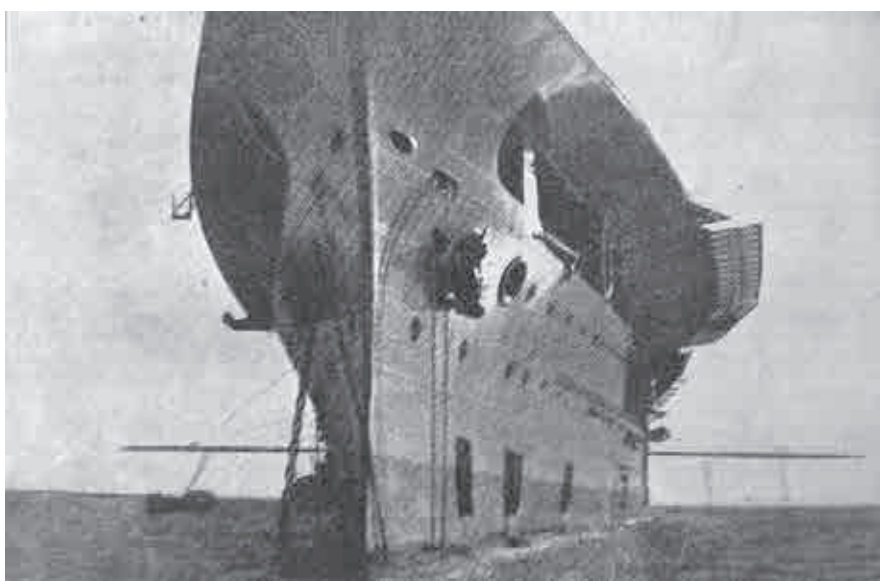
Sl. 4.

Sl. 5.

Sl. 6.

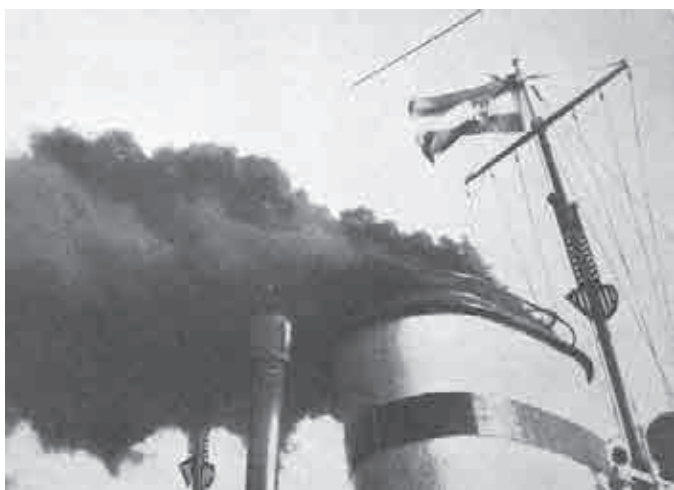
Sl. 7.

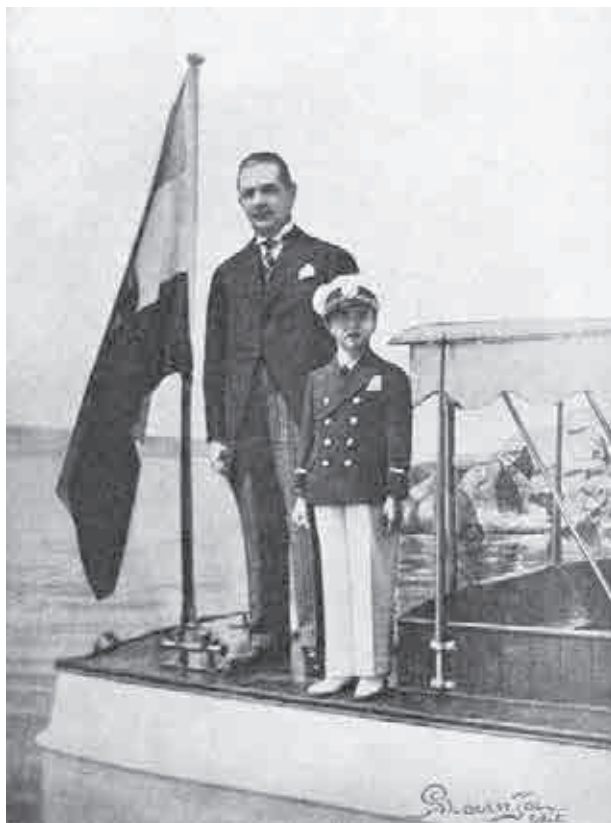
Sl. 8.

Sl. 9.

Sl. 10.

Sl. 11.

Sl. 12.

Sl. 13.

Sl. 14.

Sl. 15.

Sl. 16.

Sl. 17.

Sl. 18.

Sl. 19.

Sl. 20.

Sl. 21.

Sl. 22.

Sl. 23.

Sl. 24.

Sl. 25.

Sl. 26.

Sl. 27.

Sl. 28.

Sl. 29.

»Svijet«

Ivo Tijardović

možna ljubav provlači se kroz čitavu operetu sa prizorima teške borbe za život i splitskom »pijatom finom«, od koje kantilena »Marice moja, mili raju

Nova opereta Ivo Tijardovića

Ivo Tijardović, skladatelj opereta »Mala Floramya«, »Pierrot lilo«, »Kraljica logos«, »Šapa i lathos«, »Monte Carlo« još ne izvadjane, uglavito je, intenzivno i težao po vlastitoj libretu novu operetu iz primorskog života pod nazivom »Splitski skvareli«. Premijera je davana u splitskom kazalištu, trokćvima splitske gradske opere i operete, kojoj je g. Tijardović jedan od glavnih osnivača. Premijera i nekoliko repriza bile su rekordno posjećene, a ima izgleda, da će ova opereta još dugo vremena privlačiti splitsku publiku. Nije je operete niti iz života našeg

kontrastima i privlačivim stranama početnih obitaja. U dosta napjelom libretu i još boljoj muzici Tijardović je nabavio lagane, ali vrlo dobro uspijele boje puškog života na primorju s neobično ličkim, donekle grotesčnim nastrosjenjem ljudi, sa izrazitim omislom za šalu i satiru, predanoću kući i zemlji i vječnim zaljubljenim kantilenama. Kone su vrlo dobro harmonizirane. Jedna trajna i

Prizor I. čina: Kod vile Radolin (slika Jesno)

Prizor III. čina: splitska »fešta« na dan gradskog patrona S. Duje

Prizor II. čina: kod Sale Salihovića »turšog« liječnika (slika: Foto Brankević, Salvo, Orla, 1931)

moje predstavlja lički idilmativni operete. Dabome, ukrtavaju se momenti puškog sujevjerja (pohod liječnika budolovca u »bosnoj« povonstvu, dragi čin) i doživljaji jedne »sostrance« Ione (Petina »štrambera«) sa raznim savezničkim florama, od koje je najprivlačivija bila »dolaraka« i u tipom talijanskog optičara na Jadranu. Kako su vidli, Tijardović je u ovoj opereti bio i sarkastičan. To još bolje potvrđuje tip čovjeka sa gornji maste — blizu trorječja Savea Dunav-Drina, koji poznaje samo moć pare i razumljiv je. Tijardović je karikirao i domaću dalmatinsku folklova (neobičan uspio tip Trojantina) kao i sudodavanje »dri« »organas«. Muzički i pozorišni gledajući, napusjeli je prvi čin, koji je statusa operete. Sve predstave dirigira g. Tijardović sam. dd.

Sl. 31.

Sl. 32.

Sl. 33.

Sl. 34.

Sl. 35.

*Sl. 36.**Sl. 37.**Sl. 38.**Sl. 39.*

Sl. 40.

Sl. 41.

Sl. 42.

Sl. 43.

Sl. 44.

Sl. 45.

Sl. 46.

Sl. 47.

Sl. 48.